

TÜRK BİLİM

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI YAYIN DİZİSİ

BENGÜ BİTİG

DURSUN YILDIRIM ARMAĞANI

Editör

Bülent GÜL • Ferruh AĞCA • Faruk GÖKÇE

Öncü Kitap
Ankara - 2013

ABDÜLKERİM SATUK BUĞRA HAN DESTANI

Prof. Dr. İsa ÖZKAN
Gazi Üniversitesi
[Türkiye]

Giriş

Türkistan, IX. ve X. yüzyıllarda siyasi, dinî, edebî ve sosyal anlamda büyük değişikliklere sahne olmuştur. *Mani*, *Budist* ve *Kamlık* dini kültür çevresinden İslâmiyete giriş, Türk boylarının düşünce dünyasında ve yaşama biçiminde köklü sarsıntı ve değişime yol açmıştır. *Almaş Han*, İdil-Ural bölgesinde 921 yılında İslamiyeti devlet dini olarak kabul eden ilk Türk hükümdarıdır. Ancak, *İdil Bulgar Devleti*'nde etkileri bakımından bu dönüşümün *Karahanlılar Devleti*'ndeki kadar geniş bir coğrafyada kuşatıcı ve uzun süreli sonuçlara ulaştığını söylemek güçtür. *Oğuz*, *Kıpçak*, *Karluk*, *Yağma*, *Çiğil* ve *Uygur* gibi Türk boyları X. XI. ve XII. yüzyıllarda yurt tutma ve yaşama biçimlerinin şekillenmesi bakımından Türkistan ve Avrasya'da yeni siyasi yapıların içinde yer almaya başlamışlardır. *Çingiz Devleti*'ne kadar süren bu dönemde *Yağma Türklerinden* olduğu öne sürülen *Buğra Karahanlılar Hanedanı*¹ Kaşgar ve civarında güçlü bir devlet kurmuşlardır. *Bazir*² oğlu *Abdülkerim Satuk*'un Müslüman olması, Kaşgar'ı amcası *Oğulçak Kadir Han* (*Harun*³ *Buğra Han*)'dan alışı ve *Buğra Han* unvanıyla tahta çıkışı

¹ Karahanlılar hanedanının Bartold, *Yağma*; Köprülü, *Karluk*; Radlov ise *Uygurlardan* inme olduğunu belirtir. Jean-Paul Roux da Barthold'un düşüncesindedir (Jean-Poul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çeviren: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, İstanbul 2005, Kabalcı Yayınevi, s. 333-334). Zeki Velidi ise Beyhaqi ve Kaşgarlı Mahmud'a atfen Karahanlıları hiç bir kabileye mensup olmayan "Türk Hakanlıları"ndan geldiğini ifade etmektedir (Togan, Zeki Velidi, "Karahanlılar", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, s. 13-1, Erzurum 1985, s. 73).

² Eski kaynaklardan yararlanarak XIX. ve XX. yüzyılın başında yazılan Uygur tarihleri *Bazir* adını, *Barhan Buğra Kara Han* olarak kaydetmektedir

(. محمد امين بوغرا، شرقی تورکستان تارخی، 1987 Ankara neşri، s. 179).

³ Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın amcası Harun Buğra Han, Molla Hacı'nın Buğra Hanlar Tezkiresinde olumsuz, gayrimüslim bir tip olarak gösterilir. Ancak pek çok Türk destanında olduğu gibi adı, İslâmi Türk kültür dairesine ait "Harun" şeklinde kaydedilmiştir. Bununla birlikte Molla Hacı, tezkirede söz konusu tenakuzun farkında olmalıdır ki "Harun" adının bazı anonim eserlerde "Darun" olarak yer aldığını belirtmek durumunda kalmıştır (.16س 1988 (Ocak) يانوار (موللا حاجی، بوغرا خانلار ته زکیریسى، 1988). Oysa pek çok araştırmada Karahanlılar Devletinin ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'ın Bazir Arslan Han'ın büyük, Oğulçak Kadir Han yani Harun Buğra Han'ın ise ikinci ve küçük oğlu olduğu ifade edilmektedir (Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1993, 4. bs. s. 165-168). Mehmet Emin Buğra, *Şarki Türkistan Tarihi*'nde Oğulçak Kadir Han'ın adını "İsen" Han şeklinde belirtmiştir. (. محمد امين بوغرا، شرقی تورکستان تارخی، 1987 Ankara neşri، s. 179).

konusunda araştırmacılar farklı tarihler vermektedir. *F. N Grenard, O. Pritsak, Z. V. Togan* ile *Ö. S. Hunkan, İbnü'l Esir* ve *Cemal Karşı*'ye dayanarak⁴ Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın Kaşgar'ı fethettiği tarihi Almaş Han ile aynı tarihlerde yani miladî 920-921'de gerçekleşmiş olabileceğini belirtmektedir⁵ Bazı araştırmacılar ise Nişabur, Estrabad ve Cürcan gibi Horasan şehirlerine kadar ulaşan Buğra unvanlı bir kumandanın 900 veya 910 yılında doğan *Abdülkerim Satuk Buğra Han* olmasının mümkün olmadığını hicri 333 tarihinin 945 yılına tekabül ettiğini dolayısıyla Abdülkerim Satuk Buğra ile amcası Oğulcak Kadır Han arasındaki mücadelenin muhtemelen bu tarihte olduğunu ifade etmektedir⁶.

Karahanlar döneminde Buğra Hanlar sülalesi siyasi alanda olduğu kadar Türk fikir, sanat ve edebiyat alanında da önemli izler bırakmıştır. Devletin başkenti Kaşgar, islamî dönemde siyaset ve idarenin yanı sıra aynı zamanda bir kültür merkezi olmuştur. *Divanü Lugati't-Türk* müellifi *Mahmut* bu şehirdendir. *Balasağunlu Yusuf* ünlü eseri *Kutadgu Bilig*'i Kaşgar'da *Tavgaç Ulug Bugra Kara Han*'a sunmuş ve ondan *Has Hacıplik* unvanını almıştır. Yusuf Has Hacıp, *Katadgu Bilig*'in henüz baş kısmında eserini tavsif ederken "Türkistan'da *Buğra Han dilinde* Türkçe olarak yazdığımı" kaydetmişti.⁷ Bu durum, Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın 955/6 yılındaki vefatından 114 yıl sonra dahi, Buğra Han neslinden hükümdarların Türkistan'daki siyasi ve kültürel etkisini göstermektedir. Bu etki yüzyıllarca sürmüştür. Nitekim Kaşgar ile yazlık başkent Balasağun'un yanı sıra Doğu ve Batı Türkistan'ın diğer şehir hâkimleri ve Hocalar devrinin siyasi ve dinî şahsiyetlerinin çoğu kendilerini Satuk Buğra Han neslinden göstermek için belli bir gayret içinde olmuşlar ve bu amaçla Tezkireye ilâvelerde bulunmuşlardır.⁸ Bu ilâveler, zaman zaman Tezkireyi tahrifat boyutuna dahi ulaşmıştır⁹. Dolayısıyla Abdülkerim Satuk Buğra Han hakkındaki bilgilerimiz, çoğu birbirini tekrar eden kaynaklara dayanmaktadır.

a. Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanının Elyazması Nüshaları

Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı, *Tezkire-i Buğra Han, Buğra Hanlar Tezkiresi* veya *Tezkire-i Üveysiye* adlı pek çok yazma nüshası olduğu belirtilen ancak birkaçı yayımlanmış Farsça ve Türkçe el yazması eserlerde

⁴ Hunkan, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, İstanbul, 2011, 3. bs. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 103' ten naklen İbnü'l-Esir, "El-Kamil fit-tarih" Tercümesi (Editör: M. Tulum), I-XII, İstanbul 1991 Bahar Yayınları; Cemal Karşı, *Mülhakatü's-Surah* (Neşreden V. Barthold) Turkestan I, Petersburg 1898.

⁵ Hunkan, Ömer Soner, *a.g.e.*, s. 103.

⁶ Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 2002, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 8-9. Abdülkerim Özeydin, "Türklerin İslamiyeti Kabulü" adlı makalesinde aynı hususu tekrar eder (Özeydin, Abdülkerim, *Türkler Ansiklopedisi*, 4. Cilt, Ankara 2002, s. 257).

⁷ Arat, Reşid Rahmeti, *Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig II, Çeviri*, 2. basım, Ankara 1974, Türk Tarih Kurumu Yay. s. VII-IX.

⁸ Togan, Zeki Velidi, "Karahanlılar", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi Araştırma Dergisi*, sayı. 13-/1, Erzurum 1985, s. 71-93

⁹ Molla Hacı'nın "avton" olarak gösterilen ve "Şincağ Az Sanlık Milletlerinin Cem'iyeti Tarihini Tekşürüş Gruppisi Terepidin Tercüme kılduruldu", Şincağ Uygur Aptonom Rayonluk İctimayi Penler Akademiyasi Din Tetkikat İnstitutu terepidin basturildi" açıklamasıyla Uygurca yayımlanan Buğra Hanlar Tezkiresi'nin sonunda müstensihinin kimliği ile ilgili, "İlmiy Nüşhasidin Köçürgüçi: Kâtip Yüsüp "Satuk Buğra Han Tezkiresi namlık Qol Yazma Eserdin tercime kilindi" şeklinde bir kayıt yer almaktadır.

yer almaktadır. Söz konusu yazmalarda Satuk Buğra Han'ın yanı sıra ondan sonra gelen diğer veliler hakkında da bilgi bulunmaktadır. Tezkire-i Buğra Han'ın en eski yazma nüshası **Julian Baldick**¹⁰ tarafından XVI. yüzyıl olarak tahmin ediliyorsa da, bu tezkirelerin büyük bir kısmı XVIII. ve XIX. yüzyılda Hocalar ve şehir hâkimlikleri döneminde istinsah edilmiştir.¹¹ **Devin DeWeese**, Tezkirenin Türkçe el yazmalarının tarihinin Farsçalarına göre daha eski olduğu kanaatindedir.¹² **Zeki Velidi**'ye göre *Buğra Hanlar Tezkiresine, Veysel Karenî*'ye ait anlatmalar sonradan girmiştir.¹³ İngiliz Robert Shaw Barkley 1878 yılında, *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan* adlı eserinde ilk defa Satuk Buğra Han'dan bahsetmiştir.¹⁴ Daha sonra Fransız müsteşrik **M. F. Grenard** 1889 tarihli bir el yazması nüshasını *Journal Asiatique* dergisinde 1900 yılında neşretmiş ve ilim âlemi Satuk Buğra Han Destanı hakkındaki bilgilerden büyük ölçüde bu çalışmayla haberdar olmuştur.¹⁵ Türkiye'de Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı'nın Grenard'ın çalışmasını esas alan çeviri halindeki ilk metin neşri **Osman Turan** tarafından hazırlanmış ve beş tefrika halinde *Ülkü* dergisinde çıkmıştır.¹⁶ J. Marquart, Satuk Buğra Han'ı Müslüman olan ve halkına bu yeni dini kabul ettiren bir tigin olarak nitelendirmektedir.¹⁷ Yeni Uygur Türkçesi metinleri üzerindeki çalışmalarıyla tanınan İsveçli bilginler **Gustaf (Gösta) Rikard Raquette**'nin güneybatı Taklamakan'daki kutsal mezar sisteminin araştırmasında Satuk Buğra Han'dan söz etmiş¹⁸; Gunnar Jarring ise *A Litrary Text from Kashghar edited and translated with Notes and Glossary*¹⁹ adlı eserinde Satuk Buğra Han'la ilgili el yazmasından aldığı bazı metinleri değerlendirmiştir. Ancak Türkistan'daki veli kültü ile ilgili iki önemli çalışmadan muhakkak söz etmek gerekmektedir. Bunlardan biri **Julian Baldick**'in, *Imaginary Muslims* adlı eseri; diğeri ise **Devin DeWeese**'nin,

¹⁰ Julian Baldick, *Imaginary Muslims: The Uwaysi Sufis of Central Asia* adlı çalışmasında Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın da içinde yer aldığı velilerle ilgili Tezkire-i Üveysiye'nin tarihini 1600 yıllara kadar çıkarır. Baldick'e göre Tezkire-i Üveysiye'deki Abdülkerim Satuk Buğra Han ile başlayan ve diğer velilerle devam eden menkabeler Doğu Türkistan'dan derlenerek bir araya getirilmiştir. Doğu Türkistan'da XVIII. ve XIX. yüzyıldaki İslamî yapının yerleşmesi için bu anlatmalar bir gazavatname olarak ihtiyacı karşılamıştır (Julian Baldick, *Imaginary Muslims: The Uwaysi Sufis of Central Asia* (New York: New York University Press/London: I. B. Tauris, 1993, vi+ 266 pp.)

¹¹ Devin DeWeese, "The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uwaysi" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims", *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, pp. 95-96.

¹² Devin DeWeese, agm, s. 88-89.

¹³ Togan, Zeki Velidi, agm, s. 93.

¹⁴ Shaw, Robert Barkley, *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kashghar-Yarkend)* Calcutta 1878, s. 72.

¹⁵ Grenard, F. N., "La Légende de Satok Boghra Khân et l'histoire," *Journal Asiatique* 1900, 15, 1-79.

¹⁶ Turan, Osman, "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", *Ülkü*, cilt: XIII, sayı: 74, Nisan 1939, s. 145-154; cilt: XIV, sayı: 79, Eylül 1939, s. 145-154; cilt: XIV, sayı: 80, Birinci Teşrin 1939, s. 153-160; cilt: XIV, sayı: 82, Birinci Kanun 1939, s. 343-350; cilt: XIV, sayı: 83, İkinci Kanun 1939, s. 429-436.

¹⁷ Marquart, J., Guwaini's Bericht über die Bekehrung der Uiguren, Sitzungsgber, der kön Preus. Akademie der Wissensch 1912, s.491

¹⁸ Gustaf (Gösta) Rikard Raquette, *The Ordam-Padishah-System of Eastern Turkistan Shrines*, (Hyllningskrift tillägnad Sven Hedin. Stockholm, 1935).

¹⁹ Jarring, Gunnar, *A Litrary Text from Kashgar edited and translated with Notes and Glossary*, Lund, C.W.K. Gleerup 1980, pp. 85-100.

The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uvaysı" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims adlı el yazmalarını bütün yönleriyle değerlendiren eleştirel makalesidir. Ayrıca, Doğu Türkistan'da da "*Buğra Hanlar Tezkiresi*" adıyla bir metin neşri yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda müellifi Molla Hacı olarak gösterilen ve Uygur Türkçesiyle neşredilen söz konusu "*Buğra Hanlar Tezkiresi*"nin tam metnini vereceğiz.²⁰

b. Tezkire-i Buğra Han'ın Müellif ve Müstensihleri

Tezkirelerin müellif ve müstensihleri husundaki bilgilerde de açıklık bulunmamaktadır. Şahabeddin Mercanî, Tezkire-i Buğra Han'ın *Ahmed İbni Sa'dü'l-Argunî* tarafından telif edildiğini belirtmektedir. Fakat Özbekistan ilimler Akademisi'nin Şark yazmaları katoloğunda (1955, III. cilt, s. 139) Türkçe *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'ın müellifi olarak *Ahmet bin Sadeddin Argunî* kaydedilmiştir. *Julian Baldick'in* Farsça Tezkire-i Üveysiye ile Tezkire-i Buğra Han adlı eserlerin *Ahmed bin Sa'dedinü'l-Uzganî an Nemaganî* tarafında telif edildiği şeklindeki tezine Devin DeWeese itiraz eder.²¹ Taşkent yazmasına *Ahmed bin Sa'deddin Uzganî*'nin yanı sıra Abdu's-şahid bin *Abdulhamid Samarkandî*'nin adının da derkenar edildiğini belirtir.²² Togan'ın *Argunî* şeklinde okuduğu kelimeyi Baldick muhtemelen *Uzganî* şeklinde okumuştur. Bazı Türkçe yazmalarda da geçen bu isimlerin yanı sıra *Muhammed Geda bin Muhammed İbrahim*'in de Türkçe Tezkirelerin müellifi olarak belirtildiği görülmektedir. Bir kısım tezkirelerde ise ne müellif, ne de müstensih adı kaydedilmiştir. Bu sorunun köklü olarak çözümünün ancak *Tezkire-i Satuk Buğra Han* adlı el yazması eserin bütün nüshalarının toplanarak nüsha şeceresi ile müellif ve müstensihleri hakkında ciddi bir araştırma yapılması ve sonuçlarının ortaya konulmasıyla mümkün olacağı kanaatini taşımaktayız.

c. Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanının Motifleri

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't Türk*'te pek çok yerde geçen "*buğra*" sözüne, "deve aygırı, her hayvanın aygırı, boğa, pohur" karşılığını vermiş; "Buğra

²⁰ Molla Hacı, *Buğra Hanlar Tezkiresi*, Şincağ Uygur Aptonom Rayonluk İctimayi Penler Akademiyası Din Tetkikat İnstitutu terepidin basturildi, 1988, s. 15-33.

²¹ Devin DeWeese, Baldick'in eserin kaynağı ve nüsha şeceresi konusundaki bilgi ve değerlendirmelerine ihtiyatla yaklaşmaktadır. O, Baldick'in sözü geçen kitabında bazı faydalı kısımlar olmakla birlikte çalışmasına esas aldığı el yazması metinlerin incelenmesi, tarihi, müstensih ve yazarları konusunda doyurucu ve sağlıklı bilgi vermediği, dolayısıyla tarihi ve dinî olan hususların birbirini karıştırdığı kanaatindedir (pp. 88-89). DeWeese göre Türkçe tezkirelerin tarihi Farsçalarına nazaran daha eskidir. Mesela, Tezkirenin Oxford ve Petersburg yazmaları XVIII. yüzyıla aittir. Taşkent'teki Farsça Tezkire el yazmaları ise 1275/1858 (SVR III No:2104) ve 1285/1868 (SVR X, No: 6924) ile Düşenbe'deki 1289/1872/73 (Firdevsi Halk Kütüphanesi, No: 831) tarihlidir. Buna mukabil, Türkçe el yazması Tezkireler Paris nüshası 1183/1769 (SPb. D114), British Museum 1219/1804, 1256/1840-41 (SPb, D113) ve Taşkent Devlet Üniversitesi 1851 tarihlidir. Ayrıca, Devin DeWeese, Baldick'in çalışmasına Farsça Tezkire-i Üveysi'nin Oxford ve Petersburg yazmalarını esas aldığı, oysa Wrocław, Taşkent Düşenbe, Kabil, Buhara ve Doğu Türkistan'da gibi yerlerde olmak üzere onu çeşitli katologlara kayıtlı en az on dört nüshasının olduğunu belirtmektedir (Devin DeWeese, "The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uvaysı" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims", *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, pp. 88-96).

²² Devin DeWeese, "The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uvaysı" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims", *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, pp. 101.

Han adının buradan geldiğini” belirtmiştir.²³ Esasen *kurt*, *arслан*, *kaplan*, *pars* ve *tonga* gibi yırtıcılar ve *bürküt* (kartal/laçın), *doğan*, *şunkar* (sungur), *kırgı*, *delice* gibi alıcı kuşlar ile ehli hayvanların *koç*, *boğa*, *buğra* ve *aygır* gibi dirayetli erkekleri Türk topluluklarınca çok sevilmiş; dolayısıyla mitolojik dönemden itibaren onların inanç pratiklerinden ad verme geleneklerine kadar girerek temsil değeri kazanmışlardır. *Jean-Paul Ruox*, bu temsil değerini mitolojik hayvanın ataya kadar götürülebileceği fikrine işaret ediyorsa²⁴ da bu tezi ispatlayacak başka örneklere sahip değiliz. Ayrıca Jean-Paul Ruox görüşlerinin aksine, devenin kültürel sürekliliğe sahip bir totem olmadığı, dolayısıyla X. yüzyıldan itibaren Müslüman Türk boyları tarafından kurban edildiğini bilmekteyiz. Karahanlılar hükümdar sülalesini teşkil eden Buğra adınının deveden ziyade, *Oğuz Kağan Destanı*ndaki sığırın buğrasıyla yani boğa ile ilişkilendirilmenin daha doğru olacağı ve Oğuz adının köken efsanesiyle birleşebileceği kanaatindeyiz. Dede Korkut Kitabında, Kaçlı Koca-oglu Kan Turalı Boyunda merkezi kahraman Kanturalı, Trabzon Tekürünün kızını alabilmek için deve, boğa ve arslanla güreşir ve onları yener. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyun’da Bayındır Han’ı bir boğası ile buğrasının olduğunu bir yazın bir de güzün ikisini savaştırdıklarını, Oğuz beylerinin de temaşa ettiklerini yine yazın boğayı meydana çıkardıklarında Dirse Han’ın oğlunun onunla savaştığını ve mağlup ederek Korkut Ata’dan Boğaç adını aldığı belirtilmektedir.²⁵ Ayrıca, *Hive Hanı Ebu'l-Gazi Bahadır Han*’ın XVII. yüzyılda *Şecere-i Terakime*’de kaydettiği “Oğuz-Kara Han neslinden, Buğra Han’ın oğlu Kuzu Tekin, kırk yıl hanlık yapıp yetmiş beş yaşına gelince, yerini oğlu Arslan Han’a bırakır. Arslan Han, bir müddet sonra düşman olan Soracak ilini kendisine tâbi kılar”²⁶ şeklindeki ifadedden, Oğuz Hanları arasında da “Buğra” adını taşıyanların mevcut olduğu görülmektedir. Buğra adı da, Türkistan’da bu kültürün canlı bir şekilde yaşadığı dönemden günümüze kadar gücün sembolü ve kişi adı olarak kalmıştır.

İslam dairesinin dışında teşekkül eden Türk destanlarında kahramanlar, Tanrı tarafından takdir edilmiş bir görevle kut sahibi olarak olağanüstü bir şekilde dünyaya gelirler.²⁷ Oğuz Kağan Destanı’nda *Oğuz*, semavi bir ad taşıyan *Ay Kağan*’ın hamileliği (közi bodadı/gözünün parlaması) sonunda doğmuş, annesini bir kere emmiş, kırk günde yürümüş ve konuşmaya başlamıştır²⁸. Saha(Yakut)ların

²³ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk I*, TDK Yay, Ankara 1939, s. 420; Dizin, Ankara 1972, TDK Yay. s. 21.

²⁴ “Tüm yasaklara rağmen devenin üstünde yatan insanların onunla akraba olabilecekleri düşüncesini, Satuk Buğra Han’a ilişkin öykü ile kanıtlanmaktadır. Büyük ihtimalle Satuk Buğra Han adı onun ataları arasında bulunan deveye işaret etmektedir (Bkz. Jean-Paul Ruox, *Eski Türk Mitolojisi*, BilgeSu Yay. Ankara 2011, s. 64-65).

²⁵ Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara 1994, TDK Yay. 4.bs. s. 81, 192; Jean-Poul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (çeviren: Aykut Kazacıgil-Lale Arslan), İstanbul 2005, Kabalıcı Yayınevi, s. 333-334.

²⁶ Кононов, А. Н., *Родословная Туркмен, Сочинение Абу-л-Гази Хана Хивинского*. Москва-Ленинград 1958, текст с. 55.

²⁷ Kamlık dinine inanan Hakas Türklerinin Altın Arığ Destanında, kahraman *Altın Arığ*, Kırım Dağının zirvesinde kutsal Ak Kaya’nın içinde *Picen Arığ*’ın babası *Altın Sayzan*’ca başı koparıldıktan sonra cansız bir beden şeklinde dururken *Hu İney* tarafından bengi suyun kendisine ve atı Ak Boz’a sürülmesiyle birlikte canlanır ve dünyaya gelir(Özkan, Fatma, *Altın Arığ*., bilig Yay. Ankara 1997, s. 15).

²⁸ Bang-(Kaup) W.- Arat, Reşit Rahmeti *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Yayını:18, İstanbul 1936, s.10.

Culurıyar Nurgun Bootur Destanı'nda bütün kâinatın tek sahibi olarak en üst dünyada yaşayan *Üriñ Aar Toyon*, orta dünyaya ele geçirmek isteyen *abaahı* adlı kötü ruhlarla savaşmak üzere, doğar doğmaz ayağa kalkıp yürümeye başlayan *Culurıyar Nurgun Bootur*'u yukarı dünyadan orta dünyaya indirmiştir.²⁹

Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı'nda merkezî kahramanın *Satuk Buğra*'nın olağanüstü doğumu yine Tanrı katında ancak İslamî bir renge bürünerek vuku bulmuştur. *Abdülkerim Satuk Buğra Han*'ın ruhu, Hz. Muhammed'in Miraç'a çıktığında diğer peygamberlerin ruhuyla aynı kafilende yer almıştır. Hz. Muhammed'in Cebrail'e "Neden Satuk Buğra Han'ın ruhunun bu kafilende yer aldığını" sorması üzerine Cebrail: "Türkistan'da kâfirlerle savaşarak sayısız insanın İslam dinine girişi sağlayacak ve halk içinde sizin şeriatınızı yayacağı için" diye cevap vermiştir. Hz. Muhammed de "İslam'ın kılıcı Türkistan'a yetmedi, iman etmediler. Kıyamet günü nasıl hesap veririm diye endişeleniyordum; *Satuk Buğra*, *Ebu Nasır Samani*'nin gayretiyle bu işi tahakkuk ettirecek" demiş ve yanındaki sahabiler de bu hususu kaydetmiştir. Grenard'ın yayımladığı metinde onun doğduğu gün yer sarsılmış, dağ yamaçlarındaki pınarlar kaybolmuş, mevsiminde olmamasına rağmen ağaçlar yeşerip çiçekler açmıştır. Kâhinler bu olayları yorumlayarak onun büyüncü Müslüman olacağını söylerler. Oysa, *Molla Hacı*'nın Uygur Türkçesiyle hazırladığı *Buğra Hanlar Tezkiresinde* bu tür tabiattaki olağanüstü değişimler ve kâhinler bulunmamaktadır. Sadece, Satuk Buğra Han'ın doğumu üzerine devrinin bilgeleri onun "Müslüman ve cihangir olacağını" söyledikleri hususu kaydedilmiştir. Bu söylentileri işiten babası onu öldürmek ister. Büyüdüğü zaman böyle bir şey olursa o zaman yaparsınız diyerek annesi onun öldürülmesine razı olmaz. Satuk Buğra Han Destanında merhametsiz baba ve amca gibi aile bireylerinin aksine, anne koruyucu olumlu bir tip olarak tasvir edilmektedir. Bu yüzden Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın kendisinin yetişmesinde önemli rolü olan amcası Harun Buğra Han'la Müslüman olmadığı ve kendisine sıkıntı çıkardığı için savaşmak durumunda kalmıştır. Satuk Buğra Han önce, Tabgaç Balık³⁰ ve Atbaşı'yı daha sonra Kaşgar'ı ele geçirir. Saraya girer ve amcası Harun Buğra'yı uyurken bulur. Satuk Buğra onu uyandırarak Müslüman olmasını ister. Ancak amcası reddeder. Satuk Buğra Han, amcası için "ata hükmünde olduğundan kılıç ile öldürmek bana yakışmaz" diyerek, "toprağa gark olması" için dua eder. Bunun üzerine Harun Buğra'nın bastığı zemin yarılar ve göğsüne kadar toprağa gömülür. Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın tekrar Müslüman olması hususundaki ısrarı karşısında amcası teklifi yine kabul etmez ve başı dâhil bütün bedeni toprak altında kalır.

Müslüman olmadığı için baba ve amcalarla çatışma motifi *Camiü't Tevarih*'teki *Oğuz Destanı*nda da yer almaktadır. *Oğuz Han*, Müslümanlığı kabul etmeyen babası *Kara Han*'ı ve amcaları *Kür* ve *Küz* Hanları ortadan kaldırmış, uluslarını Karakurum'un ötelere kadar sürmüştür.³¹ Karahanlılar döneminden başlayarak

²⁹ Ersöz, Murat, *Culurıyar Nurgun Bootur, Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı*, Türksoy Yay, Ankara, 2010, s. 110.

³⁰ Zeki Velidi Togan, bu şehrin adını Cemal Karşı'den naklen Yığışbalık olarak kaydetmiştir (Togan, Zeki Velidi, "Karahanlılar", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi Araştırma Dergisi*, s. 13-1, Erzurum 1985, s. 82).

³¹ Reşideddin'e göre Moğollar, Oğuz Han'ın babası Kara Han'ın kardeşleri olan Kür ve Küz'ün soyundandır. Oğuz Han, Kılıç artığı olarak bahsettiği sözü geçen boyların; "Biz sizin aslınzdan ve soyunuzdan. Biz neden yok etmek istiyorsunuz?" şeklindeki serzenişlerine; "Eğer sizler Tanrı'ya inanır, birliğini kabul ederseniz canınız bağışlanır ve

Türk devletlerinde din ve inançları uğruna savaşan kahraman bir veli kültü ortaya çıkmıştır.³² Bu veli kültürünün ilk *alp-eren* tipi *Abdülkerim Satuk Buğra Han*'dır. Türk kültür tarihindeki bilinen en eski baba-oğul çatışmasını örneği Asya Hunları'na aittir. "Hun hükümdarı Tuman, Çinli eşinden doğan ve töre gereği veliaht olamayan küçük oğluna imkân sağlamak üzere büyük oğlu Mete (Maotun)'yi tahta varis olmasın diye komşu kavme hileyle rehin olarak verir. Daha sonra da Mete'yi öldürmek üzere o kavme saldırır. Bu saldırıdan ustalıkla kurtulan Mete, hedefe giderken ıslık çalan bir ok icat eder. Bu oku nereye atarsa ordusundaki okçu süvari birliklerinin de oraya atmasını tembihler. Önce değerli atına, sonra eşine okunu atar. Şaşırarak emrine uymayan ve ok atmayan askerlerin başını gövdesinden ayırmak suretiyle cezalandırır. Artık kendisi nereye ok atarsa disiplinli ve eğitilmiş hale gelen ordusu da oklarını oraya yönlendirmektedir. Birlikte çıktığı av esnasında okunu babasına atar. Askerler de öyle yapar ve onu öldürerek tahta çıkar".³³

Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanında en önemli değişim kahramanın yeni bir inanç dairesine girmesidir. Bu değişim yine olağanüstü yardımcı bir motif olan *Hızır*'la karşılaşması sonucunda gerçekleşir. Erken gençlik döneminde, henüz on iki yaşında iken Satuk Buğra kırk arkadaşıyla birlikte ava çıkar. Bir tavşanın peşine düşer. Arkadaşlarından uzaklaşınca kovaladığı tavşan, aniden şekil değiştirerek ak sakallı bir ihtiyar suretine bürünür. Pek çok Türk anlatım türünde şekil değiştirme motifleriyle kahramanların karşısına çıkan *Hızır Aleyhisselam* ona, "Attan ininiz" der. Daha sonra "Kâfirlerin kötü âdetlerini niçin yapıyorsunuz? Sizi yaratan Tanrı'nın emirlerini neden yerine getirmiyorsunuz? Peygamberin izlediği yolda yürüyünüz." şeklindeki nasihatlerle onu ikaz eder. Böylelikle Satuk Buğra Han için daha önce ruhlar âleminde vuku bulması planlanan işlerin ilk safhası gerçekleşmiş olur. *Hızır* peygamber, *Oğuz Destanı*'nın İslam dairesi dışındaki neşrinde yer alan *Uluğ Türk* ve İslamî versiyonundaki *İrkıl Ata* gibi Satuk Buğra Han'ın Müslüman kahraman kimliğine geçişinde karşılaştığı sıkıntıları çözmesinde maddi ve manevi en büyük yardımcıdır. Onun Müslümanlığa davet vazifesi ise bizzat Hz. Muhammed'in sahabeleriyle görüştüğü sırada kaydedilen bilgileri ilmi tahsili sırasında okuyup öğrenen Ebu Nasır Samanî'ye verildiği için hicretten 333 yıl sonra bu işi tebliğ etmek ona düşmüştür. Yine bir av sırasında Kaşgar'ın *Artuş* ilçesi yakınlarındaki *Beku* denen yerde rastladığı Ebu Nasır Samanî şahadet getirtmek suretiyle Satuk Buğra'nın İslamiyete girişi sağlanmış olur.

Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı'nda, imtihan ve ceza motifi karşımıza sıkça çıkar. Satuk Buğra Han, karşılaştığı her güç durumunda *Hızır* ile Ebu Nasır

---

yurt olarak size Türkistan'ı veririz" demiştir. Fakat Müslümanlığı kabul etmeyen Moğollar, "Tuğla ırmağı kenarındaki çöl ve vadileri yaylak ve kışlak yaparak fakirlik ve acz içinde her vakit üzüntülü ve kederli olarak" yaşamışlardır. Oğuz Kağan'ın ise onlara Muval/Moğal adını vererek "her zaman gönlü dar ve kaygılı olunuz, köpek derisi giyip, av eti yiyiniz; bundan sonra Türkistan'a gelmeyiniz" dediği belirtilmektedir (Togan, 1982: 20). A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, 2. bs. İstanbul 1982. s. 20.

³² Müslüman Türk halkının indinde *alp-eren*, *gazi-derviş* olarak kabul edilen bu veli tipi, DeWeese göre başlangıçta Üveysidir, yani hiçbir tarikata bağlı değildir (DeWeese, Devin "The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uvaysi" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims", *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, pp. 101).

³³ Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları, Açıklamaları ile Destanlar)I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 7-8.

Samanî'den öğrendiği bilgileri, onların telkin ve tavsiyelerini uygular ve başarılı olur. Ata kültürüne, büyüklere inanmak ve söylediklerini yerine getirmek, kahramanın amacına erişmesi için mutlaka uyması gereken en önemli işler arasındadır. Amcası Harun Buğra, hal ve hareketlerinden Satuk Buğra'nın Müslüman olduğunu tahmin ederek şüphelenir ve üstelik gece rüyasında "bir kaplanın kendisini parçaladığını" görünce bu rüyasındaki kaplanı, din değiştiren Satuk Buğra olduğu şeklinde yorar. Bu sebeple onu öldürmek istediğini annesine bildirir. Annesi amcasından Müslüman olup olmadığını onunla konuşarak öğrenmesini ister. Satuk Buğra Han, Ebu Nasır Samanî'nin tavsiyesiyle Müslüman olduğu şeklindeki iddiaların doğru olmadığını belirtir. Amcasının kendisini sınamak için çalışmasını istediği puthane inşaatında herkesten fazla hizmette bulunur ve tamamlanmasını temin ederek ölümden kurtulur. Kompleks rüya ve imtihanı başarılar kazandıran cezadan kurtulma motifi, pek çok anlatımda karşımıza çıkmaktadır. Grenard neşrinde yer alan Satuk Buğra Han'ın savaşlarda ağızdan ateşler çıkararak düşmanı yok etmesi ve kınından çıkardığı vakit kırk arşın uzayan harikulade kılıcı gibi hususlar Molla Hacı'nın Buğra Hanlar Tezkiresinde bulunmamaktadır.

Buğra Hanlar Tezkiresinde, Satuk Buğra Han'ın *Hasan Buğra Han, İsmen(İsen) Buğra Han, Osman Buğra Han, Hüseyin Buğra Han* adlı dört oğlu; *Ela Nur Hanım, Nesep Türkan Hanım ve Züleyha Bikem Hanım* adlarında üç kızı olduğu belirtilmektedir. Abdülkerim Buğra'nın sağlığında kızlarından *Ela Nur Hanım*'ın bir gün tıpkı Hz. Meryem gibi bir nur damlasının ağızından içine girdiği ve dokuz ay sonra kızıl yüzlü, çatık kaşlı bir oğul dünya getirdiği rivayet edilmektedir. Bu duruma çok öfkelenen Satuk Buğra Han, meseleyi açığa kavuşturmaları için emir ve âlimlerini görevlendirir. Onların bu işin tahkik edip Hz Ali'nin kerametiyle vuku bulduğunu bildirmeleri üzerine, çocuğa *H. Ali*'nin neslinden gelmiştir anlamında *Seyit Ali Arslan Han* adını koydukları kaydedilmektedir.³⁴ Bilindiği üzere on iki imamdan bazılarının ve Hz. Ali'nin Doğu Türkistan'da adlarına makamlar tahsis edilmiştir. Ehli beytin bütün Türk coğrafyasında ve Müslüman milletlerde olduğu gibi Uygurlar arasında da çok sevildiği açıktır. Menkabe göre Seyit Ali Arslan Han'a muharebede vücudunun kaskatı kesildiği ve hiçbir silahın işlemediği, dolayısıyla kahraman bir savaşçı olduğu anlatılmaktadır. Ancak bu kahramanın

³⁴ Hoca Ahmet Yesevi'ye telmihen anlatılan ve Hz. Peygamberin meclisinden Arslan Baba vasıtasıyla ona ulaşan hurma "Nur Alavnurhannın Seid'eli Arslan Hanga Hamildar Boluşi" adlı Uygur menkabesinde Ebu Nasır Samanî vasıtasıyla Ela Nur Hânım'ın doğurduğu Seyit Ali Arslan Han'ın ağızına konulmuştur. Nur Alavnur Han'ın Hz. Ali cenklerini okurken duyduğu haranlıkla "onun hanımı olsam" diye hayal etmiş ve rüyasında Hz. Ali'yi görüp hamile kalarak bir erkek çocuk doğurmuştur. Ebu Nasır Samanî'nin 333 yıl ağızında taşıdığı hurmayı çocuğun ağızına koymuştur. Bilindiği üzere "Hz. Muhammed gaza ederken aç kalan ashab-ı kiram için dua etmiş ve Hz. Cebrail cennetten bir tabak hurma getirmiştir. Ancak hurmalardan biri yere düşünce Hz. Cebrail bu ümmetinizden Ahmet Yesevi'nin kısmetidir diye söylemiştir. Hz. Peygamber, sahabelerden birinin ona götürmesi için bu vazifeyi üzerine almasını istemiş ancak kimse cevap vermeyince Arslan Baba'nın ağızına bu hurmayı atmış ve mübarek tükürüklerinden bir miktar ihsan etmesi üzerine hurmanın üzerinde bir tabaka hasıl olmuş ve Ahmet Yesevi'yi nasıl bulacağını tarif ederek onun irşadiyle meşgul olmasını buyurmuştur (Bkz, Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3.bs, Ankara 1976, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 28-29; "Nur Alavnurhan'ın Said Ali Arslanhan'a Hamile Kalması (Nur Alavnurhannın Seid'eli Arslan Hanga Hamildar Boluşi)" *Uygur Halk Epsane-Rivayetleri (Kök Yallık Böre)*, Şincağ Halk Neşriyatı Ürünçü 2006, 158-161).

sadece namaz kılarken vücudunun gevşediği ve bir namaz esnasında durumu öğrenen kâfirlerce öldürüldüğü ifade edilmektedir. Bu husus, Hz. Ali kaynaklı kahraman kültürünün başka menkabe kalıplarıyla birleşerek Doğu Türkistan'daki sözlü gelenekteki yaşadığını göstermektedir.

Doğu ve Batı Türkistan'da Satuk Buğra Han'ın siyasi ve dinî kişiliği etrafında oluşan anlatımlar, yüzyıllar boyunca Orta-Asya ve diğer Türk yurtlarında halkın hafızasında ve hatıralarında yaşatılmıştır. Kaşgar ve civarında *Satuk Buğra Han Makamı*, *Hazret-i Afak Hoca*, *Hidayetullah Hoca*, *Mahdum-Azam* makamlarıyla birlikte en çok ziyaret edilen yerler arasındadır.³⁵ Esas itibarıyla bu rivayetler, gerçek tarihle sis perdesinin ötesinden irtibatlı olan halk vicdanındaki sözlü tarihin naklidir. Onun destanî kişiliği ile tarihî kişiliğinin zaman zaman örtüşmeyen yönlerinin bulunması, edebiyat ve tarih disiplinin kişi ve olayları kendi yöntemiyle değerlendirme, işleme ve kaydetme üslubundan kaynaklanmaktadır.

Molla Hacı Tezkiresine göre Abdülkerim Satuk Buğra Han ve ahfadı İslâmî yaymak amacıyla bugün Doğu Türkistan olarak adlandırılan Kaşgar ve civarında olduğu kadar Batı Türkistan'da da faaliyette bulunmuştur. Onun neslinden oğlu Hasan Buğra Han, kendisine gelen Mevlana Saadeddin Kaşgari'nin öncülüğündeki Hoca Abdullah Türkistanî ve Ebubekir Taşkendi'nin de içlerinde bulunduğu yüz kişilik heyetin Türkistan şehrinin "kâfirler" tarafından işgal edildiğini haber verip kurtarması için müracaatta bulunması üzerine, asker toplayarak sefere çıkar. Hasan Buğra Han, kuvvetli bir ordu ile Türkistan şehrine girer. Savaşta önce Türkistanlıların tamamı korkudan Hasan Buğra Han'a baş eğip tabiliğini bildirerek yeniden İslamiyete dönerler. Hasan Buğra Han, Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesini ziyaret eder. Kışı orada geçirir ve rivayete göre Ahmet Yesevi'nin annesi Bibi Meryem Hanım'ı yanına alıp Türkistan'ın yanındaki diğer şehirleri dolaşır. Ancak Kaşgar'ın kâfirlerin eline geçtiği haberini alınca, orduyu toplayıp tekrar Kaşgar'ı kurtarmak üzere yola çıkar.

Türkistan'da Abdülkerim Satuk Buğra İslamiyetin kabulünde siyasi ve aynı zamanda dini otorite olarak hizmet etmiş önemli bir şahsiyettir. Hoca Ahmet Yesevi ise Abdülkerim Satuk Buğra'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra Seyhun ve Ceyhun Havzası, Taşkent civarı ile kuzeydeki Kıpçak Bozkırlarında hikmetleriyle gönüller kazanan İslâmın Türkler arasında yayılmasında ve yaşatılmasında büyük emekleri olan manevî öncülerindendir. Buğra Hanlar sülalesinden gelen hanlar ile Yesevi muakkibi tarikat büyüklerinin manevî olduğu kadar, sıhrî yakınlıkları da Ortaçağ boyunca devam etmiştir. Nitekim Yesevi halifelerinden Süleyman Hakîm Ata, Buğra Han'ın Kızı Anber Ana ile evlenmiştir.³⁶ Yukarıda zikredilen Abdülkerim Satuk Buğra'nın ahfadının Ahmed Yesevi'nin makamını ve hatırasını korumak için sefere çıkmaları meselesi, Türkistanda'ki halkın muhayyilesinde var olan manevî birliği ve dayanışmayı göstermektedir.³⁷ Geçmişte yaşamış din ve devlet büyüklerinin millet ve toplumu ayakta tutan değerler sistemini korumak için

³⁵ Özkan, İsa "XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevi'nin Doğum Yeri Meselesi", *Bilig Dergisi*, Yaz 2003, Sayı: 26, s. 1-10.

³⁶ Anber Ana, milâdi 1188-7'de vefat ederek Ak-kurgan'a defnedilmiştir (Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3.bs, Ankara 1976, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 88).

³⁷ Devin DeWeese, "Sacred Places and 'Public' Narratives: The Shrine of Ahmad Yasavi in Hagiographical Traditions of the Yasavi Sufi Order, 16 th- 17 th Centuries" *The Muslim World*, Volum:90, Fall 2000, pp. 353-376.

fedakârca mücadelesinin nakledilmesiyle bir anlamda günümüze mesaj verilmektedir. Sonuç olarak Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı, X. yüzyıldan itibaren, Türkistan'da ve diğer Türk yurtlarında Türk kültürünün gelişmesine temel teşkil eden ana kaynaklardan biridir. Bu destan, Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte kavmi ve dini telakkilerini birleştirmiş, kendisinden sonraki yüzyıllardan zamanımıza kadar yazılan eserlere örnek olmuştur.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti, *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II, Çeviri*, 2. basım, Ankara 1974, Türk Tarih Kurumu Yay. s. VII-IX.
- BALDICK, Julian, *Imaginary Muslims: The Uwaysi Sufis of Central Asia* (New York: New York University Press/London: I. B. Tauris, 1993, vi+ 266 pp.)
- BANG-(KAUP) W.- ARAT, Reşid Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Yayını:18, İstanbul 1936,
- CEMAL KARŞI, *Mülhakatü's-Surah* (Neşreden V. Barthold) Turkestan I, Petersburg 1898.
- DEWEESE, Devin, "The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uveysi" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims", *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, pp. 87-127.
- _____, "Sacred Places and 'Public' Narratives: The Shrine of Ahmad Yasavi in Hagiographical Traditions of the Yasavi Sufi Order, 16 th- 17 th Centuries" *The Muslim World*, Volum:90, Fall 2000, pp. 353-376.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, 4.bs, Ankara 1994, TDK Yay.
- ERSÖZ, Murat, *Culurıyar Nurgun Bootur, Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı*, Türksoy Yay, Ankara, 2010.
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 2002, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 8-9.
- GRENARD, F. N., "La Légende de Satok Boghra Khân et l'histoire," *Journal Asiatique* 1900, 15, 1-79.
- GUSTAF (GÖSTA) Rikard Raquette, *The Ordam-Padishah-System of Eastern Turkistan Shrines*, (Hyllningsskrift tillägnad Sven Hedin. Stockholm, 1935).
- HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı(Karahanlılar)*, 3. bs., İstanbul, 2011, IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- İBNÜ'L-ESİR, "El-Kamil fit-tarih" Tercümesi (Editör: M. Tulum), I-XII, İstanbul 1991 Bahar Yayınları.
- JARRING, Gunnar, *A Litrary Text from Kashgar edited and translated with Notes and Glossary*, Lund, C.W.K. Gleerup 1980, pp. 85-100.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lüğati't-Türk I*, TDK Yay, Ankara 1939, s. 420; Dizin, Ankara 1972, TDK Yay.s. 21.
- КОНОНОВ, А. Н., *Родословная Туркмен, Сочинение Абу-л-Гази Хана Хивинского*. Москва-Ленинград 1958.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3.bs, Ankara 1976, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- MARQUART, J., Guwaini's Bericht über die Bekehrug der Uiguren, Sitzungsgber, der kön Preus. Akademie der Wissensch 1912, s.491
- محمد امين بوغرا، شرقی تورکستان تارخی، 1987 Ankara neşri، s. 179.
- موللا حاجی، بوغرا خانلار ته زکیر یسی، یانوار 1988 (Ocak) s.16.

ABDÜLKERİM SATUK BUĞRA HAN DESTANI

- MOLLA HACI, *Buğra Hanlar Tezkerisi*, Şincağ Uygur Aptonom Rayonluk İctimayi Penler Akademiyasi Din Tetkiqat İnstitutu terepidin basturildi, 1988, s. 15-33.
- Nur Alavnurhan'ın Said Ali Arslanhan'a Hamile Kalması (Nur Alavnurhanın Seid'eli Arslan Hanğa Hamildar Boluşı)" *Uygur Helk Epsane-Rivayetliri (Kök Yallık Böre)*, Şincağ Helk Neşriyati Ürümçi 2006, 158-161)
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Sufilik Geleneğinin Efsânevi Öncüsü Veysel Karenî ve Üveysilik*, 2. bs. İstanbul 2002.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları, Açıklamaları ile Destanlar)I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Türkler Ansiklopedisi*, 4. Cilt, Ankara 2002, s. 257
- ÖZKAN, Fatma, *Altın Arığ.*, bilig Yay. Ankara 1997,
- ÖZKAN, İsa "XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevi'nin Doğum Yeri Meselesi", *bilig Dergisi*, Yaz 2003, Sayı: 26, s. 1-10.
- ROUX, Jean-Poul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çeviren: Aykut Kazacığıl-Lale Arslan, İstanbul 2005, Kabalcı Yayınevi, s. 333-334.
- RUOX, Jean-Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, BilgeSu Yay. Ankara 2011, s. 64-65
- SHAW, Robert Barkley, *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kashghar-Yarkend)* Calcutta 1878
- TOGAN, Zeki Velidi, "Karahanlılar", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi Araştırma Dergisi*, sayı. 13-/1, Erzurum 1985, s. 71-93
- TURAN, Osman, "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih ", *Ülkü*, cilt: XIII, sayı: 74, Nisan 1939, s. 145-154; cilt: XIV, sayı: 79, Eylül 1939, s. 145-154; cilt: XIV, sayı: 80, Birinci Teşrin 1939, s. 153-160; cilt: XIV, sayı: 82, Birinci Kanun 1939, s. 343-350; cilt: XIV, sayı: 83, İkinci Kanun 1939, s. 429-436.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet* 4. bs., İstanbul 1993, s. 147-187.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, 2. bs. İstanbul 1982.

METİN

“Buğra Hanlar Tezkerisi” (15. sayfa)

- Kara Hanlardin Sutuğ Buğra Han ve Uniğ Tavabi’atliri Toğrisida Tarihi Kısse -

Sultan Sutuğ Buğra Han hekkida yezilgan tarihi rivayet ve tezkirilerde bayan kilinişice, uniğ rohi Muhemmet eleyhissalamğa mi’rac³⁸ kécisi asmanda uçaştı. Muhammet eleyhissalamğa, Cebra’il isimlik perişte tonuşturun: “Siz vapat bolup 333 yildin keyin Sutuğ dunyağa tuğulidu. Türkistan vilayitidiki kapirlarni islam dinige kirküzidu, sizniñ şeri’itiniz(diniñiz)ni helk arisida aşkara kilidu.” degen idi. Muhemmet eleyhissalam Cebra’ilidin: - Neme üçün bu Sutuğ Buğra Hanıniñ rohi peygamberlerniñ rohi katarida orun aldi? dep soridi. Cebra’il: - Sutuğniñ rohi, peygamberlerniñ rohi katarida orun elişi şuniñ üçünki, islam üçün ceğ kilgan başka “gazilar” bir neççe kişini islam dinige kirküzgen bolsa, Sutuğ sanaşsiz köp kişini islam dinige kirküzidu ve diniñizni aşkara kilidu- dedı. Muhemmet eleyhissalam bu huşheverni anlap huşal bolup: - Emdi Hudağa şükri, Türkistan yurtliri tereptin hatircem boldum, Türkistan terepke islam dininiñ kilici yetmidi, ular imanğa kirelmedi, kıyamet küni kandağ kilarmen, dep endişe kilattim- dedı. Mir’acdin kaytip kelip, peygamber öziniñ dostliri(sahabiler)ge bu toğrilik sözligen idi hem Ebu Nesir Samanıniñ tirişişisi bilen Sutuğ Buğra Han islam dinige kirip, din üçün ceğ kilinişini sahabilerge, eytti, sahabiler tarih kilip yezip koydi. Muhemmet eleyhissalamniñmu” (16. sayfa) Türkistanda avval başlap İslam dinige kiridigan kişi Sutuğtur” degen hedisliri bar idi. Hudaniñ teğdiri bilen bir kaççe yillardin keyin Hoca Ebu Nesir Samanı tuğuldi. U uqup ilim hasil kilip ceryanide, Sutuğ Buğra Han hekkidiki rivayetlerni ve Muhemmet eleyhissalamniñ sahabiliri kaldurgan hatire(tarih)ni kördi. Şuniñ bilen Ebu Nesir Samanı Sutuğniñ tuğuluş vaqtiga köz tutti ve Sutuğniñ tuğuluşiga az kalganliğini bilip, Muhemmet eleyhissalamniñ rohidin ruşset elip Türkistan terepke keldi.

Rivayetlerde, Sutuğ Buğra Han tuğulganda öz devriniñ danaliri: - Bu bala “cahangir” bolidu Muhammetniñ dinige kiridu deyişti. Bu sözni Sutuğ Buğra Han atisi anlap Sutuğni öltürmekçi bolğanda, anisi unimay: - Bu bala Muhemmetniñ dinige kirinişini kim biliştı. Kaçan çoğ bolup Muhemmetniñ dinige kirse, şu çağda öltürmemsiz- dedı. Şuniñ bilen Sutuğ Buğra Han tuğulup yette yaşka kirdi, dadisi öldi. Sutuğniñ anisini tağisi (Sutuğ Buğra Hanıniñ dadisiniñ inisi Harun, bezi kitabta Darun dep yezilgan) Buğra Han elip, Sutuğni terbiye kilgan idi. Sutuğ Buğra Han 12 yaşka kirdi, öz tentuşliridin 39 neper yaş bala bilen bille oynap yüretti. Bir küni bular ovğa çıktı, ov ovlap bir toşkanni koğlap ketip baratti. Bir uluğ adem yolukti, u: -Ey oğlum, men sizni izdep yürettim, emdi taptim, attin çüşüñ! Bir kaççe sözlirim bar, anlañ dedı. Sutuğ Buğra Han heyran bolup attin çüşüp, bu kişiniñ aldiğa keldi, bu kişi nesihet kilinişini başlap: -Ey oğlum, siz kapirliğini, yaman adetlerni neme üçün kilip yürüysiz, oylap karan, sizni yaratkan Hudayiniñ bar, siz şu Hudaniñ dosti – peygamberi yürügen yolda yürün- dep nesihet kilidi. Sutuğ Buğra Han: Bu kişi maña nemiñni deydu, özi kandağ kişi, hazırğa keder mundağ ademlerni körmigen ve mundağ sözlerni anlimiğan idim, dep oylap: -Ey uluğ kişi, maña neme dediniñiz, geriziniñiz neme? dedı. U uluğ kişi: -Ey oğlum, meniñ gerizim şu ki, sizniñ nazuk bediniñiz dozağ otida köymisun, dep epsuslinimen –dedı. Sutuğ Buğra Han: -Dozağ degen kandağ cay? dedı. U kişi sözini davamlaşturup, dozağniñ eñ dehşetlik ot bilen kızitilgan, karanğu kuduklar bilen oralgan ve uniñğa kapirlarni selip köydürüp azablaydiganliğini. Eger dozağtin bir uçkun çıkıp zor tağlarğa çüşse, köyüp kül

³⁸ İslam dinida. Muhemmet eleyhissalamniñ bir kécide asmanğa çıkıp, Huda bilen nurgun sözlüşip kelgenliki toğrilik bir sirlük rivayet bar.

bolup kêtidiğanlığını sözlidi. (17. sayfa) Sutuğ Buğra Hänniñ könlide bir kôrkuñç peyda boldi. Sutuğ derhal: -Ey uluğ kişi, éytidiganni ögitiñ, men eytay- dèdi. U kişi: “La ilahe illella Muhammidu resululla” (bir Alladin başka Alla yok. Muhammet eleyhissalam Allaniñ elçisi- peygembiri) dep éytiñ-dedi. Sutuğ Buğra Hân: -Bu sözniñ paydisi nème? dep soridi. Uluğ kişi:- Oğlum, bu sözniñ paydisi şu ki, her kişi bu sözni éytisa musulman bolidu, cennetke kiridu- dèdi. Sutuğ Buğra Hân:- Söziñizni qobul kıldim, lèkin çoñ bolğanda éytay- dèdi. U uluğ kişi: - Ey oğlum, siz çoñ bolup éytidigan sözler tola-dèdi. Sutuğ Buğra Hân: -Undağ bolsa, siz bilen künde kôrüşüp öginey - dèdi. Uluğ kişi:- Sizni terbiye kılidigan kişi pat yèkinda kèşinizğa kèlidu, meksitiñizge yètisiz- dèdi. Sutuğ Buğra Hân: - Undağ bolsa, imanni şu kişi kèşida éytay- dèdi. Lèkin bu uluğ kişi unimay, Sutuğ Buğra Hânğa iman éytquzdi: “Bir Hüdadin başka Huda yok. Muhammet eleyhissalam Hüdaniñ peygembiri” dègüzdi. Emma şahadet kelimesi (eşhedu enne la ilahe)ni éytquzmidi, çünki buni ögitiş Ebu Nesir Samanîğa tègişlik idi. Bu uluğ salahiyetlik kişi Hızir peygamber idi (bezi rivayette: Ebu Nesir Samanî özi idi, deydu). Toluğraq rivayetçi Hızir idi. Sutuğ Buğra Hân öziniñ musulman bolğanlığını deslepte yoşurun tutti. Sutuğ Buğra Hân yènidin hèliki uluğ kişi gayib bolup kektendin këyin kaytip keldi. Bir kaçnce vaqıttin këyin, Sutuğ Buğra Hân ovğa çıktı, ov ovlap yürüp Atuşniñ “Beğu” dègen bèrige keldi. U yerde bir munçe kişiler çiraylık kiyingen halda turuşkan bolup, yaylağka atlırını koyup bèriptu, Sutuğ Buğra Hân ularni kôrüp: -Bizde mundağ ademler yok idi, bular kandağ ademlerdu? dep, hemraliri bilen bille yèkin keldi. Ular Ebu Nesir Samanî başçılığidiki karvan idi. Ebu Nesir Samanî bularni kôrüp: - Hudağa şükri, “tarih” ta korgan yigit (Sutuğ Buğra Hân) şu, mèniñ bu yerge kèlişimdiki meksitim eşu yigit idi, ikki dunyalık meksitimni taptim- dep huşal bolup ketti ve derhal hizmetkarlırına buyrup: - Bu yigitke layik töhpe- soğat tèpiñlar- dèdi. Anğıçe ularniñ içidin bir kişi ornidin turup namaz öteş üçün ezan okıdi. Hemmisi ornidin turup namaz öteşke başlıdi, namazdin kèlip olturdi. Sutuğ Buğra Hân bularniñ herikitige heyran bolup: -Bular acayip ademler iken, biz atlık (18. sayfa) kèlip qarap tursaq, perva kılmastin yüklirini taşlapla bèşini yerge uruşka başlıdi- dep turatti, Ebu Nesir Samanî yetti kèdem ilgilirep kèlip Sutuğka salam kıldi, Sutuğ Buğra Hân attin çüştü, Ebu Nesir Samanî bilen kôrışti. Sutuğni teklip kılip olturguzup her türlük nersidin ikkini Sutuğniñ aldığa töhpe kılip koydi. Ebu Nesir Samanî Sutuğ Buğra Hânğa dinî nesihet kilişka başlıdi. Ebu Nesirniñ dègenleriniñ hemmisini Sutuğ Hân can- dili bilen qobul kıletti. Sutuğ, Ebu Nesir Samanidin: - Étiñiz nème? dep sordi. U kişi: - Ebu Nesir Samanî- dèdi. Sutuğ: -Eşu uluğ kişiniñ dègini muşu kişi ikende - dep hoş bolup: - Ey bova, her nerse dègen bolsiñiz hemmini qobul kıldim, sizdin soraydiğinim, biz şunçe atlık kèlip qarap tursaq yük- taqıñlarni bizniñ èlip kètişimizdin gem kılmay, yerge baş koyup kettiñlar, bu nème heriket?- dèdi. Ebu Nesir bu so’alniñ pursitidin paydilinip nesihet kilişka başlıdi:- Ey şahzade, bu dünya turar cay emes hemme bu dunyadin kètidu (ölidu), pul -mal, hürmet -abroy vapa kılmaydu, belki pul-mal, abroy kişilèrniñ dozağka kirişige seveb bolidu, şuniñ üçün biz bèşimizni yerge urup (secde kılip) Hudağa ibadet kılip kıyamet üçün teyyarlık kılivatimiz- dèdi. Sutuğ Buğra Hân:- Kıyamet dègen nème?- dep soridi. Ebu Nesir kıyamet küni (ahir zaman)ni çüşendürüp kılip:- U yerde Hudağa iman éytip musulman bolğanlar üçün çiraylık kızlar, türlük- tatlık mèviler, her hil tamaqlar, güzel reñmu reñ yipek kiyimler, alı çiraylık imaretler bar- dèdi, şuniñdek dozağniñ dehşetlik yılan - çayan -ot, soğuk, tütünler bilen kaplangan azablık cay ikenlikini çüşendürdi. Sutuğ Buğra Hân Ebu Nesirniñ bu sözlirini anlap köñlige kôrkuñç çüşüp: -Musulman bolidigan sözni ögitiñ- dèdi. Ebu Nesir Samanî, Sutuğ Buğra Hânğa iman ve şahadet ögitiñ: “Eşhedu enne la ilahe illella ve eşhedu enne Muhammidu resululla” (yok bir Alladin başka ilahe, Muhammet eleyhissalam Allaniñ bendisi ve bendilirige evetken elçisi peygembiri dep guvahlık bèrimen yeni işinimen) deñ- dèdi. Sutuğ şahadet éytip bolup:- Muhammet kim ?- dep soridi. Uni çüşendürdi, şuniñ bilen İslam dininiñ éytişka

têgışlik bolğanlırını éytip, özi bilen oynap kelgen 39 kişini bir- birlep çakırtıp, ularni islamğa tekliip kıldı. Ularınñ bezisi (19. sayfa) öz ihtiyariçe islamğa kirdi, bezisi Sutuq Buğra Hāndin qorqup musulman boldi, taki namaz diger giçe (keçkiçe) ularğa iman ögetti. Ebu Nesir Samanî: -Emdi kaytıqlar, eger kaytmisaqlar, silerni izdep kelgenler bizni tutuvêlip hemmimizni öltüridu- dep ularni qayturdi, keçisi mehpî kèlip turuşni tapşurdi. Şuniñ bilen ular kèçiliri mehpî kèlip Qur'an oquşni ögndi, sekkiz künde Qur'anni oqup tûgetti hem namaz oquşni ögendi, Sutuq Buğra Hān alte ayda Qur'anni yad èlip qari boldi.

Sutuq Buğra Hānniñ Atisi Toğrisida

Sutuq Buğra Hānniñ atisi (Harun Buğra Hān) kapirlikta intayin mustehkem ve taştin kattıq idi, eskerlirimu tola idi. U öziniñ pem-parasiti bilen Sutuqniñ haraktèridin unıñ musulman bolğanlıkidin guman kıldı, tēhimu obdan bilinsun dep hēc kişige éytmedi. Harun bir kèçisi çüşide bir şir kèlip uni qamallap öltürgenlikini kördi. Sutuqniñ anisiğa bayan kıldı, Sutuqniñ anisi:- Bu, şeytanniñ vesvisidin bolığan çüş- dèdi. Lèkin Harun Buğra Hān bunıñ bilen tinçimidi, u: -Bu balaqni öltürüşke qoymidıñ, aqivet balaq bizniñ dinimizni veyran kilip, bizni öltüridu, çüşümdiki şir eşu balaq- dep, Sutuqni öltürüşke qest kıldı. Etisi barlıq emeldar- beglirini yigip, Sutuqniñ musulman bolğanlıki üstide şikayet kozgıdi. Begler: - Dinimizniñ düşminini nème üçün yoqatmaymız? dep uni öltürüşke karar kilişti, Sutuqniñ anisi arığa çüşüp qarşılık kıldı. Harun Buğra Hānniñ açığı kelip: - Dinimizdin çıkıp musulman boluştin artuq cinayet bolamdu? dep turuvaldi. Sutuqniñ anisi uni emeliyette sinap körüşni tekliip kıldı. Harun Buğra Hān meslihet kilişip: -Bir buthana bina kilayli, binaniñ ulini Sutuqqa koydurayli, eger buthana binasiğa ul koysa, unıñ musulman emesliki rast, eger baş tartsa öltüreyl- dègen qarağa kèlip, binaniñ teyyarlıkını kıldı. Harun Buğra Hān Sutuq Buğra Hānni çakırtıp: - Siz bizniñ dinimizdin çıkıp musulman bolipsiz- dèdi. Sutuq kapirlarniñ resmiçe kesem kıldı. Harun işenmey: -Biz bir buthana bina kılmaqçimiz, eger but binasiğa ul koysıñız, tamni pütürsıñız (20. sayfa) meyli, bolmisa yoq- dèdi. Sutuq bu sözni anlap, bėrim kèçide Ebu Nesir Samanî kèşige keldi, ehvalni bayan kıldı. Ebu Nesir Samanî: -Ey balam, özini saklaş üçün, zörür kelgende bezi kılmaidığan işlarni kilişkimu toğra kèlidu, siz tamğa ul qoyuşta "bu bina mesçit üçün" dep ul koyuñ, bir mel'un kapirlerdin kutulsaq, u yer mesçit bolidu- dèdi. Sutuq Buğra Hān huşal bolup kaytıp keldi. Atisi kün çıkış bilenle, Harun Buğra Hān pütün emeldar kapirlerni yigip but binasiğa keldi, Sutuq Buğra Hān ul sèlişni buyrudi. Sutuq Buğra Hān: -Hoş, bolidu- dep peşlirini kısturup öz dostliri bilen birlikte ikki danidin kèsek kötürüp üç kètim èlip keldi, tötinçi növette, Harun Buğra Hān, Sutuq Buğra Hānni çakırtıp: -Boldi balam, emdi sizni sinidim, köñlüm tindi- dèdi. Sutuq Buğra Hān dostliri bilen kaytıp ketti. Ebu Nesir Samanîniñ kèşige kèlip ehvalni sözlep: - Qaçangıça yoşurunup turimiz, meslihet bėriñ- dèdi. Ebu Nesir ihtiyarni Sutuqqa berdi ve kötürülüş üçün ruşset telep kıldı. Ebu Nesir Samanî Hudadin muğa patliniş vedisi bilen ruşset berdi, yene: - Hazırçe eskerlirimiz azlık kılıdu-dèdi. Sutuq Buğra Hān kötürülüşni kuvvetlidi. U çağda İslam diniğa kirgenler yoşurun (yer astida) ibadet kilatti, del şu çağda Sutuq Buğra Hānniñ teşebbusi ve öz ihtiyari bilen alte ay içide 600 kişi musulman bolğan idi. Bu meslihet bolup ikkinçi kèçisi Sutuq Buğra Hān öziniñ 39 dosti bilen Ebu Nesir Samanî kèşige kèlip teyyarlandi.

Sutuq Buğra Hānniñ "huruc" Kilişi (Kötürülüş)

Sutuq Buğra Hān Ebu Nesir Samanîdin du'a ve ruşset èlip, şu kèçisi Harun Buğra Hānniñ ordusiğa bėsip kirdi, ordidin 400 at ve ceñ qorallirini èlip, bezi duç kelgen kapirlarni öltürüp çıkıp ketti, kapirlar heversiz qaldı. Bu at ve qorallar bilen qorallinip, etisi musulmanlar Harunni muhasire kıldı, musulmanlar tağ bağırliriğa caylışıp ceñ kilişke kirişti. Ceñ başlinip, şu künü namaz pişin (sa'et ikki) giçe ceñ boldi, kapirlardin 500 kişi öltürülüp, musulmanlardin qurban bėrişler bolmıdi, ikkila kişi mecruh boldi,

neticide kapırlar yênilip uruşni tohtatti. Etisi 6000 kişi kapırlar êçidin ayrılıp musulmanlarğa hoşıldı. (21. sayfa) Şuniñ bilen kapırlar bir-birdin kèlip musulmanlarğa hoşıldı, İslam eskiri 6000din aştı. İkkinçi küni teñimu kıttık ceñ boldı, kapırlar meğlub bolup, bir neççe kün içide musulman eskiri 12 miñğa köpeydi, ozuk-tülük cehette musulmanlar kişildi. Ebu Nesir Samanî bilen muzakirileşkenden keyin, ihtiyarnı Sutuk Buğra Hanga koydı, Sutuk Buğra Han musulmanlarnı teyyarlap kèçilik hucumğa hazırlandı. Yèrim kèçe vaqtıda 12 miñ kişi bilen kapırlarğa hucum kılip, Harun Buğra Hanning ordusıga basturup kirdi. Harun Buğra Han uñlap yatattı, uni öltürmekçi bolup: - Buni uñlap turğan halda öltürüş mertlik emes, yahşısı buni oyğıtaylı, uniñ üstige bunıñ mende atilik hürmiti bar- dep oylap, Harunning putıga sancıp oyğattı. Harun öz oğlı Sutukniñ kolidaki kiliç, bêsida karap turğanlıknı körüp: -Ey Sutuk! Sende şunçe hürmet, dölet tutup, neme üçün mundaq kılisen? dèdi. Sutuk: - Ey kapır! İñniñ yahşısı men kılğan iş, senmu şundaq kilişniñ kerek (musulman bol)- dep dınğa devet kıldı. Harun Buğra Han qobul kılmıdı, Sutuk uni kiliç bilen çèçip taşlımaqçi bolup, uniñ atilik hürmitini aldığa keltürüp Hudaga iltica kıldı: -Men bunıñ atilik hoñuñıña rı'aye kıldım, ey Alla, öz kehrniñ, gezibniñ yerge yutkuzğil- dep du'a kıldı. Bu telep icavet (qobul) kılinip, yer tevrep yèrilip, Harunni kökrigigeçte yuttı, Harun İslamni yene qobul kılmıdı, aqıvet uni yer pütünley yütüp ketti. Tañ yürüdi, şu küni etigende Sutuk Buğra Han öziniñ ismini "Han" dep êlan kılip, namaz üçün oçuk- aşkara ezan oquşni buyurdi. Kapırlar şu küni yèrim kün uruşup, ahiri meğlubiyet bilen çekindi, kapırlar sèçidin 20 miñ kişi musulmanlarğa hoşıldı. Bu uruşlarda Sutuk Buğra Han teripidin bir kaçne pevkul'adde uluğ işlar vucutka keldi, Buğra Hanga "Gazi" dep unvan bèrildi. Sutuk Buğra Hanni bezi rivayetlerde 12 yaşta dèyilgen, lèkin Sutuk Buğra Han şu çağda 16 yaşta idi.

Ey eziz, agah bol! Sutuk Buğra Han yaşlık vaqıtliride İslam dinıga kirip ebedi sa'adetke êrişti, yaşlıkidila yahşi işlarnı kıldı, yaz pesilliride kapırlar bilen uruş kılattı, kış künliride ibadet kılattı. Sutuk Buğra Han 96 yıl davamıdı, Belhniñ bu teripidiki Amu Deryasiğige, şerk teripi King (Gong) dègen... yergige, şimali Kara Qurumğige kiliç küçi bilen (22. sayfa) kapırlarnı musulman kılip, Muhemmet eleyhissalamniñ din- şeri'itni qararlaşturdi. Bir küni Sutuk ovğa çıqip, bir kıyıkni tutup göşini kavap kilişka başlığanda tuz kerek bolup, ğayıbtin tuz peyda boldı, eşip kalğan tuzni tağka taşlivetti, karamet bilen bu tağniñ hemmisi tuzga aylandı (atuştin êlinidığan tuz şu dèmekçi-t). Êytişlarğa karığanda, Sutuk Buğra Han Muhemmet eleyhissalamdin terbiye alğan, uniñ vucudida Sulayman Peyğemberniñ tesiri bar idi, şeklen Ebu Nesir Samanığa şagirt bolğan idi.

Sutuk Buğra Han öz hayati ceryanida Hitay teripige ğazat (ceñ)ge yürüş kılip, Turpangige musulman kıldı. Turpanda Sutuk Buğra Han kèsel bolup yırakka boralmay, Keşkerge kaytıp keldi, kèsili künsèri küçeydi, bir yıl orun tutup yattı, öziniñ sepdaşlırığa, dostlırığa vesiyetler kıldurdi. U öziniñ vapat boluşini aldın mөлçerliğin idi.

Ebu Nesir Samanîniñ Oğlı Obulpettah Toğrisida

Obulpettah Sutuk Buğra Hanning dinî meşğuliyette öz ornıda kıldurğan "helipe"lirdin biri idi. Dinî karamette Sutuk Buğra Hanga teñdaşlıkı bar üçün, Sutuk Buğra Han uniñğa öziniñ büyük ismidin bölüp bergenidi, şunça uni "Obulpettah Buğram" dèyişetti (helk içide "Buğram" dep ataytti). Baturlukta uniñğa Sutuk Buğra Hanning başka kişi teñ bolalmaytti. Dèmek, Obulpettah Sutuk Buğra Hanning emiri (komandani) ve yèkin kişilirdin idi. Sutuk Buğra Han Obulpettahka dini mehkem tutuşka kıttık vesiyetlerni kılip tekitlidi hem munularni vesiyet kıldı: -Mèniñ balilirim küçük kaldı, obdan terbiye kilişlar, eger balilirim terbiyesiz kalsa, yaman işlar ötülse, kıyamet küni Hudaning aldida silerni tutarmen- dèdi, yène: - Ey Obulpettah, Alladin yardım soraj, merdane ve ğeyretlik boluj- dèdi. Eñ ahirida, Sutuk Buğra Han: -Ey Hudayim, aşık- biçare Sutuk bu yokalğuçi alemdin sèniñ razilikniñni istep ketti- dep yığlap canlırini tapşurdi. Sutuk Buğra Han dūşenbe küni çüş vaqtıda vapat boldı. Muhemmet eleyhissalammu hem dūşenbe

küni çüş vaktida vapat bolğan idi. Sutuq vapat bolğandin këyin, her terepke hever kılindi, pütün helk toplandı. Sutuq Buğra Hänniñ vesiyetni (23. sayfa) boyıçe, Obulpettah Sutuqniñ cesitini yudi, Bayraqdar Şeyhnecmiddin këpen tikti, cinazığa sëlöp teyyarlidi. Evliyaların 200 kişi, alimların ve uluğ ademlerdin 70 miñ kişi, her biy koşundin 22 miñ kişi, ammidin köp kişiler hazır bolup namizini ötep, Keşker (astin atuş) “meşhed” degen kentte depne kılindi. Sutuq Buğra Hänniñ vapat bolup depne kilingan vaqti tarihi hicriyiniñ 409- yili (miladi 972 yıl) idi. Sutuq Buğra Han vapat bolğandin këyin, bir kaççe kişiler unıñ hekkide yahşi çüş kördi. Sutuq Buğra Hännin këyin, Obulpettah üç yıl memliketni idare kıldı, këyin vapat boldi.

Sutuq Buğra Hänniñ töt oğli bolup, ularnıñ ismi: Hesen Buğra Han, Êsmeñ Buğra Han, Osman Buğra Han, Hüseyñ Buğra Han idi: Yene üç kızi bolup, ularnıñ ismi: Ela Nur Hënim, Neseb Turkan Hënim, Zileyha Bikim idi.

Ela Nur Hënim intayin pakize ve güzel idi. Huddi Êysa Peyğamberniñ anisi bi- bi Meryemge oşşaş, unıñ oğziğa bir tamçe “nur” tamdi, tokkuz ay tokkuz kündin këyin, oşur aynıñ 10- küni cüme namazi vaktida bir oğul tuğdı, bu oğulniñ yüzi kızil, ikki keşi bir-birige tutaş idi. Bu ehvalğa Sutuq Buğra Hänniñ kattık gezibi këlöp: - Buniñ rastini tepinglar- dep emr kıldı. Erbablar, ahunlar ve Ela Nur Hënimdin sorıganda, Ela Nur Hënim vekeni bayan kıldı. Ahun ve erbablar mulahize kilişip: -Bu Hezreti Eliniñ karametliri iken- dep, u balini elige mensup kılıp, ismini “ Se’id Eli Arslanhan” koydi. Bu oğulni yahşi terbiyet kıldı, beş yaşka kirgende mektepke berdi, alte ayda mektepni pettürdi. Se’id Eli Arslanhan yette yaşka kirdi. Bu çağda Nur Ela Nur Hënim Toğa Buğra Hanga nikahlandı, buniñdin üç oğul tuğuldi, ularnıñ ismi: Muhemmet Arslanhan, Yüstip Arslanhan, Kızil Arslanhan idi. Neseb Turkan Hënimni Sultan İlik Maziğa toy kılıp bërılgenidi, unıñ bir kızi bolup, uni Se’id Kamaliddin Mecnunğa nikahlap bërılgenidi, unıñdin Sultan Burhaniddin Kiliç tuğuldi, nurgun evliyalor unıñ evladidin tuğuldi. Yene bir kızini Se’id Calaliddin Bağdadıniñ oğli Se’id Baha’iddin Şahka bergenidi. Unıñ evladi Hoca Muhemmet Burçı bolup, lekimi “Hoca Muhemmet Şerip Pir” idi.

(24. sayfa) Hesen Buğra Hänniñ kızi Hediye Turkan Hënimni Se’id Calaliddin Bağdadıniñ oğli Se’id Ala’iddinğa bergenidi, unıñdin Mir Ziya’iddin, Mir Se’id Haşim Mir Se’id Cëliş Keşkeri tuğuldi. Keşkeriñ Se’id (Hoca)liri Se’id Ala’iddinniñ evladidur: Kasan ve Semer kentniñ se’idliri Se’id Kamaliddin Mecnunniñ evladidur: Taşkentiñ se’idliri Baha’iddinniñ evladidur. “Hezreti Mazar” niñ nesibi- ismi “Hoca Muhemmet Yüstip Hoca padişah” bolup, Zileyha-Bikimni “ışan punza bëgim” nikahlap alğandin këyin, padişah dep ataldi. Unıñ üç oğli bolup, ularnıñ ismi: Hoca Hidayitulla, Hoca Karametulla, Hoca Kana’etulla idi. Se’id Mir Muhemmet Se’id Nurullaniñ oğli, Se’id Nurulla Se’id Abdullaniñ oğli, Se’id Abdulla Se’id Kasimniñ oğli, Se’id Kasim Se’id Yüstipniñ oğli, Se’id Yüstip Se’id Haşimniñ oğli, Se’id Haşim Se’id Ala’iddinniñ oğli, Se’id Ala’iddin Se’id Calaliddin Bağdadıniñ oğli, Se’id Calaliddin Şahhesenniñ oğli, Şahhesen Şahhüseyniñ oğli, Şahhüseyn Se’id Muhemmetniñ oğli, Se’id Muhemmet Se’id Abdullaniñ oğli, Se’id Abdulla Se’id Epzelniñ oğli, Se’id Epzel Se’id Talipniñ oğli, Se’id Talip İmam Eli Musa Rizaniñ oğli, İmam Eli Musa Riza İmam Musa Kazimniñ oğli, İmam Musa Kazim Cefgiri Sadıqniñ oğli, Cefgiri Sadıq İmam Baqirniñ oğli, İmam Baqir Zeynel’abiddinniñ oğli, Zeynel’abiddin İmam Hüseyniñ oğli, İmam Hüseyñ Eliniñ Patime Zuhra (Muhemmet Eleyhissalamniñ kızi)niñ oğlidur.

Sutuq Buğra Hänniñ Nevrisi- Eli Arslanhanıñ Hususiyetliri

Eli Arslanhanıñ nesibi pak ve uluğlar evladidin bolup, izi emeliyetlik, şeri’etni öziğe so’ar kılğan, tekvadar, teriketni icra kılguçı kişi idi. Bularnıñ ata- boviliriniñ ehvali kedimki kitablarda (tarihlerde) bayan kilingan idi. U kitablardiki tarih rivayetlirini pütün helk bilsun üçün, “Türkî til” bilen bu kitabta toplandı. Kemine layaketsiz molla hacimğa kişiler Buğra Hanlar tarihini yiğişni iltimas kıldı, maqul körüp başka tezkire, tarihlerden

toğra ve rast, işençlik rivayetlerni toplidim. Bu toplamni ademniñ tebi'itidiki "töt unsur" (elémént)ğa oñşitip, töt bölüm (25. sayfa) kılıp tertip berdim. Kitabim bir muqeddime (kiriş) ve ikki maqale, bir hatime (tamamlaş) bilen ayağlışidu. Bu toplamğa delil, pakitlar bilen alimlarniñ sözliri tarihi hékayılarni nekil (stata) keltürüp istihkam berdim (békittim).

Hesen Buğra Han Toğrisida

Sultan Sutuq Buğra Hanın çor oğli Hesen Buğra Han Keşkerde padişah bolup tehte olturğan mergilde, Coqti Reşit, Noqti Reşit, Çakalu, Helhalu Maçin katarlık lenetker diler 130 miñ çerik bilen Maçin(Hoten)din kèlip Keşkerni muhasire kildi, muhasire uzunğa sozulup "kehetçilik" (böhran) yeni kimmetçilik bolup kètip, musulmanlar kıstaldi, bar'aşlıknı bèrip ilac kılalmidi. Aqivet, musulmanlarğa uval kimayli, dep meslihet kilişip, Hesen Buğra Han, Yüsüp Qadir Han, Eli Arslanhanlar 40 miñ esker bilen çikip kapirlarğa qarşı front açti. Bir inçi kètimlik uruşta, Eli Arslanhan frontka kirip uruş kildi, uruş intayin kattik boldi, kapirlardin 500 kişi öltürüldi, musulmanlardin Derviş Muhemmedi, Muhemmet Eli Haci, Sultan Derviş, Hoca Abdükèrimler qurban boldi, şuniñ bilen uruş tohtidi. İkkinçi küni uruş başlinip Yüsüp Qadir Han komandanlık kildi, bu usulda uruş devam kildi. Keşkerni idare kilişni Sei'd Calaliddin Bağdadiniñ çor oğli Se'id Ala'iddinğa tapşurup, 15 miñ eskerni şeher saqlaşka belgilidi, uruşka Hesen Buğra Han komandanlık kildi, kapirlar kattik yenilip yer çışlidi. Hesen Buğra Han öz omida Yüsüp Qadir Hanı qaldurup, özi frontka kirdi, düşmen tereptin helhalu Maçin frontka kirip bir-birige qarşı uruşti, qayta uruş başlandı. Bu növettiki uruşka Yüsüp Qadir Han komandanlık kildi, kapirlarğa kattik zerbe bèrildi. Kapirlar kècip Keşkerdin çekinip Yèñisarğa keldi. Hesen Buğra Han Eli Arslanhanğa 90 miñ ekser teyyarlap bèrip, kapirlarni koğlaşka evetti. Eli Arslanhan kapirlarni koğlap kèlip nurgun uruşup "öteñ karar" dègen yerge kèlip tohtidi. Bu yerdiki bir türküm kapirlar uruşup küci yetmidi, eñ ahirida çakalu, helhalu maçin başlık kapirlar meslihetlişip: - Eli Arslanhanğa nème için kiliç, neyze ötmeydu? Buni hel kiliş kèrek- dep, Eli Arslanhanğa kiliç ötüşniñ tedbirini tapkan kişiğe öz kediri bilen teñ altun bèrişni veed kildi. Bu kapirlarniñ içide (26.sayfa) bir ucaticlik dele kapir kèri bar idi. Bu leniti iplas bu işni zimmesige èlip, İslam koşunığa özini atti(yoşurnup kirdi). Bir neççe kün turup, Eli Arslanhanın aşhanisida hizmet kilişka kirivaldi, bunıñdin hèç kişiniñ heviri bolmıdı. Bu vaqıtta uruş devam kılıvatatti, bir küni Eli Arslanhan uruş vekeşini özlep bèrip huşal olturğanda, Eli Arslanhanı medhiyep turup, biri: -Teqsir padişahim, özlirige zadilatig ötmeydiken... — dèdi. Eli Arslanhan Ğazi: - Men ceñge kirginimde bedinim taştekatıdu, eger namazğa tursam pütün bedinim su bolup èriydu, ene şu peyette tikenı ursa hem kèser- dèdi. bu sözni heliki kapir delle marap turup aqlidi. Bu sirlilik sözni aqlap, delle kèri İslam koşunidin kècip çikip helhalu Maçinge hever kildi, düşmen huşal bolup, bu delle kèriğa bir munçe pul berdi. Peyşenbe küni tamaqtin këyin, öz koşuni bilen frontka hazırlandı, uruş başlinip nurgun kapirlar öltürüldi, İslam eskiridinmu nurgun kişi şehit boldi. Uruş devam kıldurulup eñ ahirida, Muhherrem oşur èyiniñ 10- küni bamdat namazığa ezan okulup, pütün musulmanlar namazğa turdı, namazğa imam bolğan kişiniñ hatirisige "inna eteyna" sürisi kirmey, "inna petehna" sürisi kirip qaldi (uzun ayetni başlıdı). Kapirlar hucum kılıp kirip musulmanlarni öltürüp, Eli Arslanhan Ğazinimu şehit kildi. Allaniñ Qur'anida èytqandek, "hemmimiz ölüp Allaniñ huzurığa barımız". Se'id Arslanhan şehit bolğan küni İslam koşuni yiğa- zar kilişti ve dunyani qaragülük başkandek boldi. Musulmanlar parakende bolup qaçti, kapirlar İslam koşunliriniñ a'ile tavabi'atlıriğa at selip arkidin koğlap keldi. Musulmanlar tohtap turup uruşatti, lèkin kapirlar üstünlük kazinip köp kişini şehit kildi. "Alla u musulmanlarniñ ornini cennette kılsun!" eñ ahirida, bi bi Meryem Hènim kızlar bilen ceñge kirdi, 25 neper kapirni öltürüp gelibe kılıp turatti, kapirlar hucum kılıp kırşivaldi, bi bi Meryem Hènim yerge qaridi, yer yerilip yerge kirip ketti, kızlarni kapirlar şehit kidi. Dèmek, Se'id Arslanhanın vapat boluşı bilen İslam

koşuni meğlubiyetke uçridi, bu meğlubiyet ve teziye heviri Hesên Buğra Hân, Êsen Buğra Hân, Yüsüp Qadir Hânlarğa anlandı, bular hesret, musibet, qayğu içide yığa- zar kilişip teziyet tutti. Bularniñ yığisiga deryadiki béliklar, havadiki uçar kuşlar (27. sayfa) bahar yamğuridek yaş töküp yığlaştı. 2000 dane qoy, 200 dane töge, 500 kala soyup nezir ötkündi(?), Qur'an oqup du'a kilişti.

Hesên Buğra Hânniñ Düşmeni Tarmar Qiliş Toğrisidiki Buyruq Êlani

Padişah Hesên Buğra Hân: “Qoşun toplansun!”dep buyruq êlan kildi. Neticide 60 miñ esker toplanip teyyarlıq kilingandin këyin, Hesên Buğra Hân özi qomandanlıq kilişip, Se'id Arslanhanñiñ intikamini eliş üçün atlandı. Qoşunni êlip yolğa çikişip, Eli Arslanhan şehit bolğan yerge keliş Arslanhanñiñ nurluq cesitini ve nurgun şehitlerni tapti. Hesên Buğra Hân ve Êsen Buğra Hân, Yüsüp Qadir Hânlar kattıq derdü – elemeler bilen hesretlinip yığlap huşini yoqatti, qayta huşığa keldi. Düşmenge qarşı gezebliri teşip, bedinidiki her bir moyi neşterdek teşip çikti. Kapirlarni izlep tēpip kattıq uruş kildi, kapirlardin nurguni kirip taşlandı. Kapirlar qaçtı ularniñ mal- mülkini olca kiliş aldı. Hesên Buğra Hân qoğlap ularğa Kökyar³⁹ degen yerde yetişivaldi hem bu yerde bir hepte kēçe- kündüz uruş kildi, köp musulmanlar şehit boldi. Bu uruşta Sultan Sutuq Buğra Hânniñ kiçik oğli Osman Buğra Hân şehit boldi, kapirlar uruşup- uruşup Maçin (Hoten) terepke kēçip ketti. Osman Buğra Hânniñ cesitini tēpip depne kilişip, unıñğa bēğişlap vehpe yerler belgilidi, şeyh- carupkeşler belgilep, ularni hökümetniñ sēlik- alvanlirini töleştin azad kildi. Nezirler ötküzülgendin këyin Yekenge qaytıp keldi, helkni imanğa devet kildi, Yeken helki can- dili bilen musulman bolup, barlıqini musulmanlar üçün bēğişlidi. Hesên Buğra Hân başlıq gazılar Yeken ahalisiniñ hekkide du'a kildi, du'asi Huda huzurida qobul kilindi. Şuniñ üçün Yeken harab (veyran) bolmaydu. Keşkerlik Abdusemet degen kişini Yekenge re'is (başlıq) kildi. Yekendin qozgılıp mēnip Eli Arslanhan şehit bolğan yerge keliş teziye (28. sayfa) tutup yığa- zar kilişip, nezir- çirağ ötküzüp du'a kildi ve Arslanhanñiñ şehit bolğan yerge depne kildi, emma musulmanlarni kapirlardin ayrip bolmay, Hesên Buğra Hân Padişah du'a kildi, musulmanlarniñ üstige qum yağdı, kapirlarniñ ölükiğe şor yeğip oçuq qaldı, bu sevablik, ularniñ depne kilingan yeri” qum şikiğan” dep ataldı. Şeyh Peği Eyyub degen kişini şeyh kilişip, yene 40 kişini qoşup ularni puqradarçilq alvan- sēliktin azad kilişip, mazarniñ hizmitige qoydı. Yer, mülük, qazan- çikraqlarni hazirlap vehpe kildi, beşkent Östiñi boylıridki yerlerni bir çarek uruqluq yerni bir misqal altunğa êlip vehpe kildi. Tariñniñ rivayitiçe: Se'id Arslanhan Gazi şehit bolğan vaqit hicriyniñ 489- yili Muharrem (Oşur ay)niñ 10- küni cüme künlüki idi. Rivayette eýtılışçe, Se'id Arslanhanñiñ başlıri tenliridin acirilğanda gayib bolup ketti, Hesên Buğra Hân qatarlıq hemmisi yığlap izlep tapalmıdı. Se'id Arslanhanñiñ anisi Ela Nur Hēnim Mekkiye bardı. Mekkidin bişaret bolup: “Mekkidin üç tam yoq bolup ketti, çinar tüvrük bilen üç tam qeyerde bolsa oğlinizniñ beşi şu yerde” deydı. Bu bişaret(huşhever) bilen Hesên Buğra Hânniñ heverdar kilişanda, Hesên Buğra Hân izlep üç tam bilen çinar tüvrükni tēpip, “Arslanhanñiñ başlıri şu yerde” dep etiğad kilişip, mazar yasap tuğ- elem qadap, carupkeşler teyinlidi, nurgun nezir aşlar bērildi, Se'id Nasir degen şeyh kildi, şuniñ bilen 25 kişini alvan- sēliktin keçürüm kilişip, mazarğa qarış üçün qoyuldı.

Omumen, Hesên Buğra Hân ve Êsen Buğra Hân, Yüsüp Qadir Hânlar 12 yıl padişahlıq kildi. Bularniñ padişahlıq devride, beşiğa selle yögimigen kişini körse, tutup kelişip beşiğa miğ qaçattı. “Yürt ahale şu qeder avatlıq- paravanlıq boldiki, bir çarek (16 cın) aşlıkni bir pulğa alidığan kişni yoq idi.”

³⁹ Kökyar- hazırki qagilik nahiyisiniñ gerbi cenubi tağ rayoni (Hoten terep).

Mevlane Seddidin “ Keşikiri” niň Türkistandin Høver Èlip Kelişi

Hesen Buğra Hanga Mevlane Seddidin Keşikiri başliq 100 atliq kişi Türkistandin elçi bolup kelgenliki høver kılındi. Hesen Buğra Han qobul (29. sayfa) kildi. Hoca Abdulla Türkistanî, Ebu Bekri Taşkendi qatarliqlar kirip salam berip ehval sorigandin keyin, u: -Türkistan⁴⁰ vilayiti kapirlikka yënip ketti, şuja siliddin yardım sorap keldük-dedi. bu sevablik, qoşun toplaşka buyruk kılınıp, keş kölemlik qoşun hazirlap Keşkerni Başkuruşni Hüseyin Peyzulla Hociğa, Hocabigem Hociğa, Obulqasim Keşkirige tapşurup Türkistan (ottura Asya)ğa yürüş kılıp mañdi. Bular Türkistanga yëtip berip uruş boluştin ilgiri, Türkistanliqlar qorqup baş egip ita’et kılıp İslamni qobul kildi. Bular Ehmet Yeseviniñ mazirini ziyaret kildi, Hesen Buğra Han şu yili qışta oturma Asyada qışlıdi. Taşkent, Türkistanlarni pütün işgaliyitige aldı. İkinçi yili, Ehmet Yeseviniñ anisi bi bi Meryem Hënimni èlip şehrlerini sayahat hem ziyaret kildi. Musulman emes nurgun şehrlerini, qebililerni musulman kildi. Madayin şehrige kèlip İmam Nesridin, İmam Qevamidin, İmam Mu’iniddin, İmam Zehridin qatarliq imamlar (Muhemmet Peygemberniñ nevriliri)ni ziyaret kildi ve ularğa nurgun soğatlar teqdim kildi, İslam üçün kilingan cenlerni sözlep bedri, Madayin şehrige bir neççe kün turdi. Hesen Buğra Han imamlardin: -Men kaytip kètip, atam Sutuq Buğra Hanniñ gázat (ceñ) kiliş, İslam eciş yolini davam kildursam- dep icazet soridi, imamlar du’a kılıp patihe- ruhset berdi. Hesen Buğra Han eskerlerini èlip yürüp köp yerlerni İslam diniğa kirgüzdi. Omman Deryasidin⁴¹ başlap ta ki Kara Qurum etekligirige bularniñ kiliçiniñ nuridin yürüp, İslamdin orunlaştı, muqimlaştı. Bu işlar bir terep bolgiçe bir neççe yıllar ötüp ketti.

Hesen Buğra Hanga “Keşker Kapir Bolup Ketti” dep Høver Kelgen

Hesen Buğra Hanga: Keşker kapiristan bolup ketti, dep høver keldi. “Esker toplansun!” dep yarliq berildi, esker toplandı. Hesen Buğra Han Yüsüp (30. sayfa) Qadir Hanga: -Ey oğlum, siz Madayinga berip imamlarğa melumat berin, yardım körsetsündedi. Yüsüp Qadir Han Madayinga kèlip imamlarğa høver berdi (imamlar kèlip Hotende kılğan uruş kışsiliri imamlarniñ tezkiriside bayan kılındi).

Hesen Buğra Han Padişah 70 miñ esker bilen kèlip Keşkerni muhasire kildi. İslamğa qarşı kapirlar çikip uruşti, İslam qoşunliri kapirlarni öltürüp, kanlirini su dek aqkuzdi. Hesen Buğra Han ottura Asyaga kektendin keyin, kapirlar musulmanlarni mecburlap kayta kapirlikka kirgüzdi hem it, eşek, çoşka köşini yigüzüp, haram işlarni adettikidek kılıp kapirlaşturğan idi. Hesen Buğra Han kapirlarğa qarşı beş ay uruşti, musulmanlar galibe kildi, Keşkerni beş ay muhasire kılıp hëç ademni çıkarmidi. Kapirlar teñ bolup (kışilip)şeherdin çikip uruşti, kapirlarğa Coqti Reşit komandanliq kılatti, kattik ceñ bolup her ikki tereptin nurgun adam halak boldi, uruşni tohtatti. İkinçi kètim uruş başlinip, kapirlarğa helhalu Maçin, musulmanlarğa Hesen Buğra Han komandanliq kildi. Bu uruşta kapirlar eñ kattik meglubiyet- halaketke uçrap qaçti, “Küsen” Deryasidin ötüp ketti. Musulmanlar derya boyığa qeder qoğlap berip, nurgun nersilerni genimet- olca èlip, roz tentene bilen Keşkerge kaytip keldi. Pütün Keşker helki çoñ- kiçik Buğra Hanlarniñ aldığa çikip kaytidin boysunup bey’et kılıp, Buğra Hanlarniñ şenige beğişlap bu şe’irlarni oquştı:

Keldi yurtqa Heğtin şehriyar,
El’iti roşen kılıp alemni çün hoşidvar.

⁴⁰ Türkistan- Sovet ittipaқи Özbekistandiki Türkistan

⁴¹ Omman Deryasi (Omman Dëñjizi)- Hindi Dëñjiziniñ şimali gerbidin ibaret bir korpus bolup, şimali Bilocistan yeni İnan ve Ereb Cezirisi bilen tutaş yerlerdür. “Qamus E’lam” 5- tom. 3213 –bet.

Boldi sebze hurrem ol kelmek bilen baĝni mural,
Günçe-i ümid eçildi, yetti goya nevbahar.
Zulmiti kupre içide bu Keşker ecebmu tar idi,
Keldi çün bir mah-i taban, kıldiler leylini nahar.
Mal, can memliket-i padişahim alem pana,
Barçisi bolsun sèniñ, ĥak payinga nisar.
Şe'irniñ tercimisi:

(Hudaniñ merhimitidin yurtimizğa uluĝ behtlik şahlar keldi, ularniñ kelişi bilen mekset muradimizniñ baĝçiliri köklep, ümid gülnimizniñ ĝunçi (31. sayfa)liri eçildi. Biz üçün bahar mevsimi keldi. Kapirlik ve zulum bilen bu Keşker tar- ħaraĝgulaşkan idi, nurluĝ bir ay(Buĝra Ĥanlar)niñ kelişi bilen, u kapirlik, zulum bilen ħarayĝan keçini kündüz kildi (Biz üçün tar attı). Mal- mülkimiz, cènimiz, memliket ve cahanga tayançı bolĝan şahlar silerniñ ayĝiñlardiki örligen topıĝa pida bolsun...) deĝen şe'irlar bilen ħarşı aldı. Çünki Hesen Buĝra Ĥan Keşker ĥelkini yeñibaştin İslam diniĝa kirgüzüp, kapirliktin ħutulduĝan idi. Keşker ĥelki mal- mülkini bularĝa beĝişlidi. Hesen Buĝra Ĥan mal- mülüklerni musulmanlarĝa teħsim kilişip, berdi, pütün ĥelkke aş tarttı (ziyapet ötküzdi). Hesen Buĝra Ĥan Ĥaziniñ padişah bolup olturĝini pütün yerlerge şöret ħazandı, eskir-i ħoşun kündin küne köpeydi. "Ĥoşun teyyarlansun!" dep yarlık berildi, ħoşunni eлип Yeñsarĝa keldi. Kapirlar altunliktin "öteñ ħara" deĝen yerge ħeder orunlişip yetiptu, bu yerde bir ħançe küñ uruşup, kapirlarnı taĝ ħirĝikiĝa yetküzdi. Taĝ etikidin kapirlar hucum yasap çikişip, uruş deħşiti ulĝaydı. Hüseyin Buĝra Ĥan uruşĝa özi ħatnişip, bir ħançe yerige oĝ tēĝip şehit boldi. Ĥoca Obulmuzepper, Obulmensur, Abdulla Abdurahmanı ħatarlik ataĝlık kişilermu şehit boldi. Dèmek, musulmanlardin 300 kişi ħurban boldi, uruşni toħtitip mecruhlarnı davalap ozuĝlandurdi. Ene şundaĝ üzülmey devam ħilĝan uruşta, Hesen Buĝra Ĥan bilen çakalu, ĥelħalu maçinler bir- birige ħarimu ħarşı uruş kilişip, bir deşt ħumluk çölge kirip tirkeldi. Musulmanlar aç ve usuzluĝtin dermansızlandı, Hesen Buĝra Ĥan Ĥudaĝa iltica kildi. ikki adem peyda bolup aptuva, çilapça kötürüp keldi, ular: Bu zem-zem (Mekkidiki uluĝ ħuduĝniñ süyi) dedi. Uniñ biri Ĥizir Peyĝember, yene biri perşte idi, deyildi. Hesen Buĝra Ĥan bu aptuvidiki su bilen taharet aldı, namaz ötep Ĥudaĝa yigildi. Karamet bilen Hesen Buĝra Ĥan taharet alĝan su tamĝan yerdin su peyda boldi, musulmanlar içip teşekkür èytti ve Hesen Buĝra Ĥandın bu karametni körüp yeñibaştin uniñ etrapıĝa ziç uyuşti. Hesen Buĝra Ĥan: -Bu çölde su peyda boldi, belki bizniñ yatidiĝan (kömüliidiĝan yerimiz) muşu yer bolup kelişi mumkin – dedi. Kapirlar uruşta üstünlük ħazinişĝa başlıdi, uruş devam kildi, Muharrem(oşur ay)niñ 10- küni Ešen Buĝra Ĥan Ĥazi 5 miñ esker bilen kapirlarnıñ üstige basturup keldi. Kapir(32.sayfa)larĝa Coĝti Reşit ħomandanlık kilişip uruş başlıdi, bu uruşta Ešen Buĝra Ĥan şehit boldi. Bu sebeplik, musulmanlarĝa hucum kilişip, 5 miñ musulman şehit boldi, Hesen Buĝra Ĥan başlık erbablar bu paçi'elik ehvalni körüp taĝetsizlinip, hemmisi uruşĝa kirişti, cümlidin uz Ela Nur Ĥènimmu uruşĝa kirişti. Muharrem(oşur ay)niñ 18- küniĝe ħeder sozulĝan uruşta, İslam eskiridin 30 miñ kişi ħoptu, bu ehvalĝa Hesen Buĝra Ĥan ħattik ħayĝulandı. U pütün musulman eskerlerini uruşĝa kirişke telep kilişip uruşĝa kirip ketti. Uruş apiti küçini körsitip, musulmanlardin nurĝun kişi şehit boldi, Hesen Buĝra Ĥan Padişah ve Ešen Buĝra Ĥanlarmu şehit boldi.

Èytişlarĝa ħariĝanda, bular şehit bolĝandın këyin, Keşkeri kapirlar istèla kildi, musulmanlar her terepke ħaçti, çölgerge tarap ketti. Rivayetlerge ħariĝanda, Hesen Buĝra Ĥan, Ešen Buĝra Ĥan, Ela Nur Ĥènimlar şehit bolĝandın këyin, ottura Asya(Türkistan)diki Yüsüp Ĥadir Ĥanga bu paçi'elik ĥever aĝlandı. Yüsüp Ĥadir Ĥan İmam Nesridin, İmam Zohridin, İmam Mu'iniddin, İmam Ĥevamiddinlerge atisi ve

ABDÜLKERİM SATUK BUĞRA HAN DESTANI

tağliriniñ şehit bolğanlığının hever kildi. İmamlar 40 miñ esker teyyarlap berdi. U eskerlerge Se'id Calaliddin Bağdadiniñ oğli Se'id Ala'iddin komandanlık kildi. Yüsüp Qadir Hanniñ 40 miñ esker bilen kelivatқан heviri Keşkerge aňlandi, kapirlar eskerlerini elip kecip ketti. Keşker helki nurgun töhpe- soğatlar elip Yüsüp Qadir Hanniñ aldığa Encan Tëğığa bardı. Atliriniñ üzenğisini közige sürtüp putlirini soydı, Yüsüp Qadir Han şehit bolğanlarnı yadlap yığlıdı, Keşkerge kelip nurgun aş kilip nezir kildi. İşlarnı bir terep kilip bolup, Keşkerdin 20 miñ esker teyyarlap, cem'if 140 miñ esker bilen Yënisarğa keldi. Hesen Buğra Han şehit bolğan yerge kelip, attin çüşüp yığlap huşsizlandi, yene huşığa kelip zaralandi, dadisi üçün ah urdı. Pütün koşundikiler teziye tutti. Hesen Buğra Han ve Ešen Buğra Hanlarniñ bëshini tenlirige birleştürtüp depne kildi, yene çölni aqturup qalğan musulmanlarniñ ölükinizmu izlep tēpip depne kildi, tehminen 25 miñ kişi şehit bolğanlıki bilindi (bularniñ hemmisi Yënisarda depne qilingan). Yüsüp Qadir Han Gazi 500 koy, 200 töge, 200 kala, 500 at soydurup şehitlerge nezir kildi. Se'id Salih Hoca degen kişini şeyh kilip, 40 kişini carupkeş kildi, 30 kişini Qur'an okup du'a kilişka belgilidi. Yënisarniñ altunluk (33. sayfa) degen yeridin ahiri mañşingice, toğrisi saylik kara çanaq östengice yerlerni setivelip, atisi Hesen Buğra Han ve şehitler hekkide beğişlap vehpe kildi. Bu vekedin keyin, Yüsüp Qadir Han Gazi 44 miñ ekser bilen teyyarlanıp, atamniñ intikamini alimen- dep, kaçқан kapirlarnı koğlap Hotenge bardı. Rivayette eytilişice, Hotende 24 yıl uruş kilip, helhalu maçinni öltürtüp, atisiniñ hun intikamni elip, kapirlarniñ mal-mülüklerini elip Keşkerge kaytıp keldi. Han'eriğ östiniñ bir keşini, tazgunniñ yette kentini bir çarek yerini bir miskal altunga setivelip vehpe kilip, mehsulatniñ üçtin bir kismini şeyh, carupkeşlerge, üçtin bir kismini Qur'an okup şehitlerge beğişlap du'a kilidiganlarga bərişni belgilidi. Bu hekkiki rivayetlerde mundaq deyilidu: Yüsüp Qadir Han Hotenni elip huşal- haram bolup Yekenge keldi, Yeken helki aldığa çıkıp soğat- töhpiler bilen qarşı aldı, Yüsüp Qadir Han Yeken ahali hekkide yahşı du'alarnı kildi. Bir kaççe kün turup Keşkerge yukiriği yol bilen menip kizilğa çüşti, bu yerge Eli Arslanhan hekkide bir lenger bina kildi, köl kazdurdi, nurgun yerlerni vehpe kildi, u yerdin ötüp tağ bağridiki şehitlerni ziyaret kildi, bu yerdin menip Keşkerge keldi, Keşker helki Yüsüp Qadir Hanniñ aldığa çıktı, sheherge kirip padişahlik tehtide hürmet- heşemet, tenteniler bilen orunlaştı, din- şeri'et işliriga ravac kirtgüzdı, helkka adalet, yahşiliklar körsetti.

Aptorniñ köz qarışı:

Sultan Sutuğ Buğra Han ve Hesen Buğra Han, Yüsüp Qadir Hanlar- hanlık tehtide oturup kapirlar bilen gazat qilgan gazılardur, şuniñ üçün her kimniñ muhim ehtiyaci bolsa, bularniñ ziyaretgahıga bērip telep kilsa, haciti asan bolğisidur, bunıñğa şek kilinmisun.

Şe'ir (hatime ornida) :

Rehmet etkeyler ularğa hezriti pervardigar,

Çünki milletniñ çiriği idiler u gazılar.

XXX

XXX

XXX

Esli nushisidin köçürgüçi: Katip Molla Yüsüp.

“Sutuğ Buğra Han Tezkirisi” namlik qol yazma esiridin tercime kilindi.

***

Özet: *Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı*, X. yüzyıldaki Karahanlı Türk Hakanının efsanevi şahsiyeti etrafında teşekkül etmiştir. Destan metni, merkezi kahramanının vefatından epeyce sonra tespit edilmiş farklı yazma nüshaları bulunan *Tezkire-i Abdülkerim Satuk Buğra Han* adlı anonim eserde yer almaktadır. Eser, kamlık inancı da dâhil olmak üzere değişik dini kültür çevrelerinden İslâmiyete geçiş dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. Destan, Karahanlı Türk hükümdar sülâlesinin tarihi süreç içinde girdiği dini tabakalara ait motifleri ihtiva etmektedir. *Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı*, Türkistan sahasında Ahmed-i Yesevî menâkıplarından kahramanlık destanı olan *Köroğlu* kollarına kadar pek çok tahkiyeli anlatmayı etkilemiştir. **Anahtar kelimeler:** *Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı*, *Karahanlılar*, *motif analizi*, *Türkistan*

Abdülkerim Satuk Buğra Khan Epic

Abstract: *Abdülkerim Satuk Buğra Khan Epic* has been composed of the individual capability of the Karakhanid Turkish Khan in the 10th century. The text of this epic took place in the anonymous work called *Tezkire-i Abdülkerim Satuk Buğra Khan*, which has different editions that has been found long after the death of its main hero. The epic reflects the features of transition period from various religious cultural surroundings including conviction. This epic contains motives belonging to the religious layers Karakhanid Turkish Emperor Dynasty adhere to in the historical process. *Abdülkerim Satuk Buğra Khan Epic*, has influenced many narratives stretching from Ahmed Yesevi legends in Turkestan to the branches of *Köroğlu* which is the epic of heroism. **Key words:** *Abdülkerim Satuk Buğra Khan Epic*, *Karakhanids*, *motive analysis*, *Turkestan*